

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

Diplomski rad:
„Djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Moslavini od 1918. do 1929.
godine“

Mentor: dr.sc. Ivica Šute

Student: Ivan Torčić

Ak. godina: 2014./2015.

Datum obrane: 29. 9. 2014.

Sadržaj:

1. Uvodna riječ.....	4
2. Opći podaci o kotarima Čazma, Garešnica i Kutina	5
2.1. Kotar Čazma 1931. godine.....	7
2.2. Kotar Garešnica 1931. godine.....	9
2.3. Kotar Kutina 1931. godine.....	12
3. Povijest Hrvatske pučke seljačke stranke u Moslavini.....	14
4. Društvene i političke promjene nakon Prvog svjetskog rata u Moslavini.....	18
5. Nemiri u Moslavini u jesen 1918. godine	19
6. Politički život u Moslavini 1919. i 1920. godine	24
7. Nemiri u Moslavini pred skupštinske izbore u rujnu 1920. godine	31
8. Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine	36
9. Stranački život u Moslavini 1921. i 1922. godine.....	40
10. Skupštinski izbori 1923. godine	44
11. HRSS i Moslavina između izbora 1923. i 1925. godine.....	48
12. Izbori 1925. godine i veliki zaokret HSS-a.....	50
13. Oblasni izbori 1927. godine, formiranje oblasnih skupština	55
14. Djelovanje HSS-a u Moslavini 1927. godine, formiranje SDK.....	58
15. Atentat u Narodnoj skupštini.....	60
16. Zaglavak	61
17. Summary	63
18. Izvori i literatura.....	65

1. Uvodna riječ

Tema djelovanja Hrvatske seljačke stranke, kao vodeće hrvatske političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, dosta je istražena i postoji velik broj radova koji su se bavili raznom problematikom vezanom uz stranku. No, dok je rad stranke kao jedinstvene cjeline u velikoj mjeri obrađen, djelovanje HSS-a na terenu, među seljacima, svojim biračima je tek djelomično istražena tema, ovisno od područja do područja. Naravno, prostori središnje Hrvatske – Hrvatskog zagorja, Podravine i Slavonije vrlo su dobro istraženi imajući u obzir političko, kulturno i gospodarsko djelovanje stranke. Područje Moslavine, iako i danas izrazito seljački i poljoprivredni kraj s izuzetkom tek nekoliko većih industrijskih postrojenja, ostalo je najvećoj mjeri neobrađeno u smislu djelovanja najveće hrvatske političke stranke međuraća koja se u najvećoj mjeri obraćala seljaštvu kao najvećoj političkoj snazi i onom djelu društva koje prema Radićevom mišljenju posjeduje pravu nacionalnu svijest.

Središnje pitanje koje se proteže u ovome radu je pitanje političkog djelovanja HSS-a na području Moslavine, dok su ostali aspekti djelovanja kroz kulturu, prosvjetu i gospodarstvo ovdje promatrani kao sredstvo širenja stranka među seljaštvu, ali ne kao primarni cilj istraživanja. Osnovna pitanja glase: Na koji način i u kojem opsegu stranka djeluje? Koliko je razgranata mreža lokanih organizacija, koliki je broj i tko su članovi, pouzdanici i simpatizeri stranke? Kako je stranka reagirala na velike društvene potrese u vidu nemira 1918. i 1920. godine? Kakav je uspjeh HSS-a na izborima u moslavačkom kraju? Tko su istaknuti članovi i na koji način oni sudjeluju u organiziranju rada stranke? Koje su druge stranke koje djeluju na istom području i kakav je odnos HSS-a prema tim strankama?

Kao vremenski okvir rada uzeto je vrijeme od uspostave Kraljevstva SHS 1918. godine do uvođenja kraljevske diktature 1929. godine, dakle vrijeme parlamentarizma kada je bujao hrvatski politički život. Kako Moslavina kao geografski pojam nema točno utvrđene granice, kao teritorijalni okvir rada uzeto je područje tri moslavačka kotara koji su funkcionirali u to vrijeme: Čazma, Garešnica i Kutina.

Kao ključne točke navedenog razdoblja na kojima se priča o HSS-u u Moslavini bazira uzeti su Skupštinski izbori 1920., 1923., 1925., i 1927. godine, oblasni izbori 1927., te općinski izbori 1920. i 1921., kao sekundarni problem, ali važan pokazatelj političkih odnosa nedugo nakon uspostave Vidovdanskih ustava. Profesorica Mira Kolar objavila je sličnu analizu izbornih rezultata za kotar Sv. Ivan Zelina i taj je članak bio od velike pomoći

koncipiranju ovoga rada.¹ Nemiri u Moslavini 1918. i 1920. godine, zauzeli također važno mjesto u radu kao ključne prekretnice u političkoj svijesti seljaštva.

Dostupna literatura vezana uz temu rada iznimno je bogata budući ta je rad vezan uz djelovanje najvažnije hrvatske političke stranke međuraća i njezinog vođu Stjepana Radića. Monografska djela: Hrvoja Matkovića o Povijesti HSS-a i Svetozaru Pribićeviću, čija DS i kasnije SDS također imaju veliki utjecaj na političke događaje u Moslavini; Ive Perića o radu Stjepana Radića i Ljube Bobana o politici Svetozara Pribićevića imaju važno mjesto u objašnjavanju općedruštvenih i političkih događaja i tokova koji su utjecali i na politiku moslavačkog kraja. Knjiga Dražena Kovačevića i Franka Miroševića *Nemiri i stranački život u Moslavini*, te članci navedenih autora u *Moslavačkom zborniku* i *Moslavačkom zrcalu*, časopisima koji se bave lokalnom etno-historijskom tematikom, bili su glavni izbor informacija potrebnih za ovaj rad. Djela Mire Kolar i Suzane Leček, iako se ne vežu direktno za moslavački kraj ukazuju na opće trendove političkog i društvenog razvoja ruralnih krajeva Banske Hrvatske.

Uz arhivsku građu Hrvatskog državnog arhiva: fondove *Građanske stranke i društva 1919.-1941 (Grupa VI)*, *Politička situacija 1910.-1940. (Grupa XXI)* i *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII)* korišteni te novinski članci stranačkog tiska HSS-a, novina „*Slobodni dom*“ i „*Dom*.“ Arhivska građa odlično prikazuje odnos središnje vlasti i njezinih lokalnih eksponenata prema radu HSS-a, dok stranačka glasila otkrivaju drugi pogled na odnos vlasti prema oporbenim strankama.

2. Opći podaci o kotarima Čazma, Garešnica i Kutina

Sva tri moslavačka kotara koja ćemo analizirati u ovome radu, Čazma, Garešnica i Kutina, kraj Prvog svjetskog rata i 1919. godinu dočekali su u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, najmlađoj od 8 županija Trojedine Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije čineći njezinu južnu i jugozapadnu granicu prema Zagrebačkoj i Požeškoj županiji. Prostor tadašnje županije predan je civilnim vlasima nakon razvojačenja Varaždinskog generalata Vojne

¹ Mira Kolar. „Izbori u svetozelinskom kotaru u monarhističkoj Jugoslaviji,“ *Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti* (Zagreb: HAZU, 2003.): 87-112.

krajine 1871. godine, a sama županija konačno formirana, nakon nekoliko reformi,² 1886. godine sa sjedištem u Bjelovaru.³ Bjelovarsko-križevačka županija nakon Prvog svjetskog rata najveća je i najmnogoljudnija županija u Hrvatskoj.⁴ *Aktom* sjedinjenja od 1.12.1918. hrvatske su zemlje zadržale svoju specifičnu teritorijalnu podjelu na županije, različitu od ostalih dijelova Kraljevstva SHS.

Josip Vrbošić ovako objašnjava županijsku teritorijalnu upravu: „Velikog župana na prijedlog bana imenovao je kralj. On je stajao na čelu županije, bio je predstavnik egzekutivne vlasti i povjerenik vlade, te je kao takav vršio nadzor nad samoupravom županije i nad cjelokupnom političkom upravom županije i kotara. Njemu je bio podređen i podžupan. Središnje vlasti putem velikog župana osiguravale su svoje interese u županijama.

Županije su bile podijeljene na kotareve. Kotari nisu imali samoupravu, nego su bili isključivo upravni organi. Upravne funkcije u kotaru vršila je kotarska oblast. Što se, pak, tiče općina, njihov ustroj odlikovao se dvovršnošću. Razlikovale su se seoske od gradskih općina. Seosku općinu činila su sela koja nisu bila u stanju obnašati prava i obveze političke općine, te se nekoliko seoskih općina udruživalo u upravnu (političku) općinu. Gradsku općinu mogla su imati samo ona mjesta koja su izričito prema *Zakonu o ustroju županija* ili posebnom zakonu imala status grada.“⁵ U Bjelovarsko-križevačkoj županiji, status gradske općine imali su Bjelovar, Križevci, Koprivnica i Ivanić-Grad, što potonji čini jedinom gradskom općinom - gradom u Moslavini na početku 20. stoljeća.⁶

Već Vidovdanskim ustavom 1921. godine najavljena je nova, unificirana teritorijalna organizacija zajedničke države. Službeno, nova je podjela države na oblasti nastupila 1922. godine donošenjem *Uredbe o podeli zemlje na oblasti* kojom je ukinuta Bjelovarsko-križevačka županija, a njezin je teritorij podijeljen između Zagrebačke i Osječke oblasti.⁷ Poput same županije i Moslavina je također podijeljena, Čazmanski se kotar zajedno s Križevačkim našao u Zagrebačkoj oblasti, dok su kotari Garešnica i Kutina s ostatkom županije pripojeni Osječkoj oblasti. Ta je uredba na snagu stupila tek 1924. godine zbog

² Vidi više u: Mirela Slukan Alkić, „Povijest županijsko-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije,“ *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru II* (2008): 9-33.

³ Vladimir Strugar, *Bjelovarsko-bilogorska županija* (Bjelovar, 1996.), 19.

⁴ Mira Kolar-Dimitrijević, „Ukinuće Bjelovarsko-križevačke županije i kako je to područje prošlo u vrijeme djelovanja Osječke i Zagrebačke oblasne skupštine 1927. i 1928. godine,“ *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru II* (2008.): 36.

⁵ Josip Vrbošić, „Povijesni pregled razvitka županijske uprave i samouprave u Hrvatskoj,“ *Društvena istraživanja I* (1992.): 62.

⁶ Mirela Slukan Alkić, „Povijest županijsko-teritorijalnog ustroja,“ 21.

⁷ Mirela Slukan Alkić, „Povijest županijsko-teritorijalnog ustroja,“ 9-33.

negodovanja hrvatskih političara, a oblasna samouprava, o kojoj će kasnije biti više riječi formirana je tek izborima za oblasne skupštine početkom 1927. godine.⁸ Uvođenjem kraljevske diktature 1929. godine ukidaju se dotadašnje oblasti i cijeli prostor bivše županije i Moslavine ulazi u novu, veću cjelinu, Savsku banovinu.

U daljnjem tekstu slijedi nekoliko općih podataka o tri moslavačka kotara na koja se odnosi ovaj rad. Kratko se analizira površina i stanovništvo, njegova podjela prema nacionalnoj i vjerskoj osnovi, te zanimanju. Navode se povijesne, gospodarske, prometne i teritorijalne specifičnosti kotareva koji utječu na život stanovnika, njihovo kretanje, te napokon na njihovo političko opredjeljenje. Kao izvor podataka korišten je *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske* izdan 1940. godine, ali s podacima iz popisa stanovništva 1931. godine. Podaci popisa stanovništva iz 1931. odličan su izvor informacija za kratki statistički pogled na život stanovništva u vremenskom razdoblju kojim se bavi ovaj rad.

2.1. Kotar Čazma 1931. godine⁹

		Čazma	Dubrava	Ivanić Grad	Kloštar Ivanić	Križ	Štefanje	UKUPNO
	Površina (km²)	190,52	64,23	0,46	173,17	155,45	58,89	642,72
	Stanovništvo	9880	4951	920	9637	9210	3446	38 044
Vjeroispovijest	Rimokatolici	9298	4805	883	8943	8813	3325	36 067
	Pravoslavci	544	117	17	683	362	120	1843
	Evangelici	4	1	4	1	10	1	21
	Muslimani	12	2	-	-	7	-	21
	Židovi	16	20	16	5	13	-	70
Zanimanje	Poljoprivrednici	8909	4281	112	8742	7951	3230	33 225
	Industrija i obrt	603	509	585	521	968	147	3333

⁸ Mira Kolar-Dimitrijević, „Ukidanje Bjelovarsko-križevačke županije,“ 35-60.

⁹ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske* (Zagreb: Tisak zaklade tiskare Narodne novine, 1940.), 300.

Trgovina	70	62	104	82	57	28	403
Kredit (bankarstvo)	5	2	3	-	5	1	16
Promet	17	11	16	35	44	-	143
Javna služba i vojska	219	61	48	95	85	27	536

Kotar Čazma površinom (642,72 km²) i brojem stanovnika (38 044) je najveći moslavački kotar prve polovice 20. stoljeća.¹⁰ Središte kotara je Čazma, staro srednjovjekovno kaptolsko središte i krajiško trgovište. Samo naselje postaje kotarski centar tek reformom teritorijalne uprave iz 1895. godine kada se upravno središte iz Vojnog Križa seli u Čazmu.¹¹ Uz Čazmu (190,52 km², 9880 stanovnika) veća naselja i središta upravnih općina su: Dubrava (64,23 km², 4951 stanovnika), Ivanić Grad (0,46 km², 920 stanovnika), Kloštar Ivanić (173,17 km², 9637 stanovnika), Križ (155,45 km², 9210 stanovnika) i Štefanje (58,89 km², 3446 stanovnika).¹² Demografski i prostorno kotar možemo podijeliti na napućeniji, ravničarski, a time i bogatiji jug, te brdovitiji i siromašniji sjever.

Na južnom dijelu kotara nalaze se Ivanić Grad, Kloštar Ivanić i Križ, gospodarski najrazvijenije općine. Iako se u svim općinama, izuzev Ivanić Grad, velika većina stanovnika bavi poljoprivredom (87,3% stanovništva) u ovim je općinama primjetan veći broj stanovnika zaposlenih u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima. U općini Križ to je svakako zasluga drvne industrije koju je tvrtka „Našička“ d.d. otvorila 1925. godine u Novoselcu¹³, dok je Ivanić-Grad sa svojom okolicom važno obrtničko i trgovačko središte, te jedina moslavačka gradska općina i općina u kojoj poljoprivreda nije primarni izvor prihoda stanovništva (samo 12,1% stanovnika). Gospodarenje drvnim resursima za čazmanski je kotar bilo od posebne važnosti što potvrđuje i postojanje dva središta šumske uprave, onog u Gornjem Dragancu, u općini Čazma i u Vojnom Križu.¹⁴ Utjecaj na ubrzani razvoj ovih općina može se pronaći i u odličnoj povezanosti kraja sa velikim gradskim središtima, Siskom i Zagrebom.¹⁵ Izgradnjom vicilne željezničke pruge Dugo Selo – Banova Jaruga – Novska koja je u promet puštena za

¹⁰ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 300.

¹¹ Strugar, *Bjelovarsko-bilogorska županija*, 19.

¹² *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 300.

¹³ Josip Pandurić, Nino Škrabe, ur., *Čazma u prošlom mileniju* (Zagreb: Disput, 2001.), 88.

¹⁴ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 300.

¹⁵ Pandurić, Škrabe, ur., *Čazma u prošlom mileniju*, 103.

terete 1897. godine, a za putnički prijevoz 1907. godine.¹⁶ Stvaranjem Kraljevstva SHS pruga postaje najvažnija prometnica između Zagreba i Beograda na kojoj su Ivanić-grad i Križ bili, zajedno s drugim većim moslavačkim mjestima Popovačom i Kutinom, važna kolodvorska mjesta.

Sjeverni dio kotara sastoji se od općina Čazma, Dubrava i Štefanje. To je pretežito poljoprivredni kraj sa slabo razvijenom industrijskom proizvodnjom. Prva proizvođačka djelatnost industrijskog karaktera zasnovana jer tek 1910. otvorenjem tvornice opeke u Čazmi, osrednjih proizvodnih kapaciteta (1 mil. komada opeke godišnje).¹⁷ Takvom je manjku industrijskog razvoja zasigurno pogodovalo manjak suvremenih veza poput željeznice koja je zaobišla ovaj kraj. Izuzetak čini samo naselje Čazma koje kao administrativno središte s bogatom povijesti Kaptola i trgovišta ipak okuplja veći broj nepoljoprivrednog stanovništva, prvenstveno obrtnika i činovnika.

Godine 1931. u kotaru Čazma djeluje 27 narodnih škola, te građanska i stručna produžna (šegrtska) škola u Ivanić-Gradu.¹⁸

Stanovništvo Čazmanskog kotara velikom je većinom katoličke vjeroispovijesti (94.8%), dok je najbrojnija pravoslavna (srpska) manjina (4.8% stanovništva kotara) zastupljena u brdskim selima na obroncima Moslavačke gore u općinama Čazma i Kloštar Ivanić.

2.2. Kotar Garešnica 1931. godine¹⁹

		Berek	Garešnica	Hercegovac	Hrastovac	Veliki Zdenci	Vukovje	UKUPNO
	Površina (km²)	174,34	136,68	75,15	8,29	27,78	123,93	546,17
	Stanovništvo	7345	10 095	5305	776	1376	6074	30 971

¹⁶ Dragutin Pavličević, Marko Bedić, Maja Pasarić, „Gospodarsko-društveni razvoj Kutine i kutinštine u drugoj polovici XIX. st.,” u: *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice* (Matica hrvatska Kutina, 2002.), 251.

¹⁷ Pandurić, Škrabe, ur., *Čazma u prošlom mileniju*, 101.

¹⁸ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 300.

¹⁹ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 304.

Vjeroispovijest	Rimokatolici	6414	7929	5185	38	991	2481	23 038
	Pravoslavci	883	1609	18	1	362	3264	6137
	Evangelici	32	506	76	737	24	319	1691
	Muslimani	7	2	4	-	-	-	13
	Židovi	5	32	16	-	-	-	53
Zanimanje	Poljoprivrednici	6870	8365	4583	703	1177	5646	27 374
	Industrija i obrt	319	1150	421	53	111	294	2348
	Trgovina	50	132	63	11	37	49	342
	Kredit (bankarstvo)	-	-	-	-	-	-	-
	Promet	30	74	27	-	12	-	143
	Javna služba i vojska	57	224	83	9	24	68	299

Površinom (546,17 km²) i brojem stanovnika (30 971) kotar Garešnica nalazi iza Čazmanskog. Središte kotara i najveće mjesto je Garešnica, ujedno i središte jedne od šest upravnih općina (136,68 km², 10 095 stanovnika), dok su ostale upravne općine u kotaru: Berek (174,34 km², 7345 stanovnika), Hercegovac (75,15 km², 5305 stanovnika), Hrastovac (8,29 km², 776 stanovnika), Veliki Zdenci (27,78 km², 1376 stanovnika) i Veliko Vukovje (123,93 km², 6074 stanovnika).

Stanovništvo kotara većinski se bavilo poljoprivredom (88,3%), dok je veći broj industrijskih radnika i obrtnika, ali i administrativnog osoblja zaposlenog u javnim službama i slobodnim zanimanjima zabilježen tek u kotarskom središtu Garešnici, koja već početkom dvadesetog stoljeća poprima određena svojstva ubranog naselja. Željeznička pruga u Garešnicu je stigla 11. lipnja 1913. godine i povezivala je Garešnicu, preko Velikog Grđevca, s Bjelovarom i Grubišnim Poljem.²⁰ Produžetak pruge prema Međuriću i Banovoj Jarugi već je tada planiran, ali je izrađen tek u pedesetim godinama 20. stoljeća. Tako Mato Božičević u svojoj monografiji posvećenoj garešničkom školstvu piše da: „*Glavni dio mjesta nalazi se u*

²⁰ Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, (Garešnica, 1938, pretisak 2010), 9.

južnom dijelu bliže željezničkoj postaji. “²¹ „U tom dijelu je i škola, općina, sresko načelništvo sa sreskim sudom i gruntovnicom, pošta, državna i imovinska šumarija, poreska uprava, financijski odjeljak, dva liječnika, veterinar, apoteka, javni bilježnik i tri advokata. “²²

Počeci industrijske proizvodnje razvijaju se na rubnim dijelovima naselja. Općina Garešnica je jedina u kotaru u kojoj broj industrijskih i obrtnih radnika prelazi 10% ukupno zaposlenih u općini. U prvom redu to su radnici velike drvno-prerađivačke industrije „Nihag“ d.d. smještene u obližnjem Brestovcu, koja je već početkom dvadesetih godina 20. stoljeća zapošljavala 800 radnika, posjedovala vlastitu uskotračnu željeznicu, te izvozu željezničku stanicu.²³ Osim drvno-prerađivačke industrije „Nihag“ d.d. od važnijih poslovnih subjekata u garešničkom kotaru valja spomenuti mlin industrijalca Čeha, VACLAVA PETRA koji je imao svoju podružnicu u Garešnici²⁴, te pogon za proizvodnju sira „Zdenka“ u Velikim Zdencima, osnovana još 1897. godine.²⁵

Godine 1931. na području kotara djeluju 35 narodnih škola, te građanska škola u Garešnici.²⁶

Većina stanovnika kotara Garešnice katoličke je vjeroispovijesti (74,4%), dok je pravoslavlje druga konfesija po zastupljenosti (19,8%). Iz tablice možemo vidjeti da je više od polovice pravoslavaca kotara naseljeno u Općini Vukovje (3264, 53,2%) koja se nalazi na južnim obroncima Moslavačke gore i koja na jugu graniči s kutinskim kotarom. Riječ je uglavnom o potomcima Vlaha koji se dva vala tijekom osmanskih ratova 16. i krajem 17. stoljeća naseljavaju na prostoru Moslavine.²⁷

Nacionalna i religijska posebnost Kotara Garešnica je i Općina Hrastovac koja se sastoji od jednog (istoimenog) sela i koje je većinski naseljeno evangelicima (94,9%). Mato Božičević kaže je riječ o Nijemcima koji su 1866. godine doselili iz mađarskih županija Baranje, Somogyja i Tolne. Stanovnike Hrastovca opisuje kao vrlo napredne, štedljive i agilne u ekonomskom pogledu, dok im zamjera manjak višeg (srednjoškolskog) obrazovanja djece.²⁸

²¹ Mato Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, 59.

²² Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, 60.

²³ Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, 29.

²⁴ Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, 149.

²⁵ Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, 173.

²⁶ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*. 304.

²⁷ Željko Holjevac, „Iz prošlosti pravoslavnih (srpskih) naselja i žitelja u kutinskom kraju,“ *Zbornik Moslavine IX-X* (2006./2007.): 54.

²⁸ Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, 119.

2.3. Kotar Kutina 1931. godine²⁹

		Kutina	Ludina	Popovača	UKUPNO
	Površina (km²)	194,24	105,79	202,99	503,02
	Stanovništvo	10 572	5293	12 176	28 041
Vjeroispovijest	Rimokatolici	8519	5183	11959	25 661
	Pravoslavci	1652	32	126	1810
	Evangelici	309	1	12	322
	Muslimani	6	-	3	9
	Židovi	50	3	7	60
Zanimanje	Poljoprivrednici	8947	4840	10 799	24 586
	Industrija i obrt	1013	311	837	2161
	Trgovina	150	59	96	305
	Kredit (bankarstvo)	5	-	3	8
	Promet	106	15	105	226
	Javna služba i vojska	251	48	123	422

Kotar Kutina površinom (503,02 km²) i brojem stanovnika (28 041) najmanji je i najmlađi moslavački kotar. Osnovan je 21. kolovoza 1892. godine kada se od tadašnjeg kriškog kotara odvaja prostor novoformiranog kotara Kutina s upravnim općinama Kutina (194,24 km², 10 572 stanovnika), Popovača (202,99 km², 12 176 stanovnika) i Ludina (105,79 km², 5293 stanovnika).³⁰

Središte kotara mjesto je Kutina koja od sredine 19. stoljeća ima položaj trgovišta sa tjednim, mjesečnim i godišnjim sajmovima, a od 1886. godine Kutina je i stalno kotarsko središte.³¹ Već početkom 20. stoljeća Kutina poprima obilježja ubranog naselja. Tome je,

²⁹ Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske, 310.

³⁰ Strugar, Bjelovarsko-bilogorska županija, 19.

³¹ Pavičević, Bedić i Pasarić, „Gospodarsko-društveni razvoj Kutine,“ 225.

osim uloge činovničkog središta, pridonijela i željeznica koja je do Kutine stigla 1897. godine i sa sobom donijela nove mogućnosti razvoja.

Razvijaju se obrti i trgovina, a od dolaska željeznice svakako je najviše profitirala nova gospodarska grana u pretežito ruralnom kraju kutinskog kotara, industrija. Kao i u ostalim moslavačkim kotarima drvna i prehrambena industrija (mlinovi) imaju primat. Tijekom Prvog svjetskog rata, 1917. godine, osnovano je Šumsko dioničko društvo „Moslavina“ u Popovači koje je posjedovalo veliku pilanu i šumsku uskotračnu prugu do Moslavačke gore.³² Manje pilane djelovale su i u općinama Ludina i Kutina. Gospodarska posebnost kutinskog kotara u Moslavini bilo je rudarstvo i njemu srodne djelatnosti. Već 1904. godine kraj sela Mikeluške počeo se eksploatirati ugljen,³³ a 1919. godine osniva se poduzeće Uljanik d.d. s ciljem iskorištavanja nafte i plina na području kotara Kutina i Novska. Prva tvornica čađe počinje s radom 1926. godine u selu Brezine u susjednom pakračkom kotaru, da bi se u tridesetim godinama u Kutini otvorila nova čadara, preteča današnje petrokemijske industrije, s izvorištem u Gojlu.³⁴

Usprkos rastu industrijske i obrtničke proizvodnje, te urbanim karakteristikama kotarskog središta poljoprivreda je i dalje zauzimala glavno mjesto u gospodarskoj slici kutinskog kotara nakon Prvog svjetskog rata. Od poljoprivrede je živjelo 87% stanovništva. Od ranije su na prostoru kotara postojala dva veleposjeda: alodijalno vlastelinstvo Moslavina, bivši posjed Erdődyjevih u općini Popovača, a na prijelazu stoljeća u vlasništvu grofa Arthura Berholda³⁵ i posjed Slatina u općini Kutina, nekada vlasništvo obitelji Széchényi, a 1900. godine u rukama židovskog trgovca Samuela Steinera. Vlasnici su uglavnom iskorištavali drveno bogatstvo svojih posjeda i šume pretvaraju u oranice, točnije vinograde na obroncima Moslavačke gore. Nakon krčenja šuma oba su veleposjeda već prije Prvog svjetskog rata rasparcelizirana i većinom rasprodana, dijelom lokanim seljacima, a dijelom doseljenicima, Mađarima koji kupuju zemlju u selima Potok, Voloder i Osekovo i Česima koji su se nastanili u Katoličkom Selištu i Ludini.³⁶

U Kotaru Kutina nalazile su 22 narodne škole i Građanska te Stručna produžna škola u Kutini.³⁷ Za sve moslavačke kotare možemo ustvrditi zadovoljavajuće, no nikako dobro stanje

³² Mira Kolar, „Kutina i Moslavina na početku XX. stoljeća (do 1918. godine),“ u: Pasarić, ur., *Kutina, povijesno-kulturni pregled* (Kutina: Matica hrvatska Kutina, 2002.), 274.

³³ Mira Kolar, „Kutina i Moslavina na početku XX. stoljeća,” 273.

³⁴ Dragutin Pasarić, *Vidici kutinski* (Kutina: Matica hrvatska, ogranak Kutina, 1997.), 59.

³⁵ Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, AGM, 1997.), 67.

³⁶ Mira Kolar, „Kutina i Moslavine na početku XX. stoljeća,” 268.

³⁷ *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*, 310.

pučkog školstva. Većina je sela škole dobila već tijekom 19. stoljeća ili početkom 20. stoljeća, uz iznimki nekolicine sela na obroncima Moslavačke gore u kutinskom kotaru: Brinjanima, Kutinici i Srpskom Selištu u kojima su škole počele s radom tek u međuratnom razdoblju, krajem 20-ih i početkom 30-ih godina.³⁸ S druge pak strane, kotarska središta i druga veća sela mogla su se pohvaliti poviješću školstva koja je započelo već u 18. stoljeću otvaranjem škola za izobrazbu krajiške djece.³⁹ Većina školskih objekata bile su trošne zgrade ili kućice, često iznajmljane od seljaka za potrebe nastave, a život učitelja bio je naporan pošto su se rijetki mogli uzdržavati samo sa školskom plaćom.

Stanovništvo Kutinskog kotara pretežito je katoličke vjeroispovijesti (91,5%), dok je i ovdje, kao i u kotaru Čazma i Garešnica najbrojnija pravoslavna (srpska) manjina (6,4%). Riječ je o već ranije spomenutim potomcima pravoslavnih Vlaha koji su se na prostor Moslavine doselili u 16. i 17. stoljeću, ali i Srbi koji povlačili s habsburškom vojskom iz Srbije tijekom Velikog bečkog rata 1690. godine.⁴⁰ Osim pravoslavne manjine značajnije su i evangelička (Mađari i Nijemci) te židovska manjina koja je, iako malo malobrojna, bila odlično organizirana. Kutinska židovska bogoštovna općina osnovana je 1806. godine (istovremeno kada i ona u Zagrebu), a 1914. u samom centru Kutine u Kolodvorskoj je ulici sagrađena sinagoga, „Templ.“ Kao vjerski objekt služila je svojoj svrsi cijelo međuratno razdoblje, do početka Drugog svjetskog rata, kada je nacionalizirana od strane vlasti NDH pa služila kao vojni magazin i skladište žita. Devastiranu i napuštenu zgradu Skupština općine Kutina odlučila je 1968. godine srušiti što kutinsku sinagogu čini posljednjom srušenom židovskom bogomoljom u Hrvatskoj.⁴¹

3. Povijest Hrvatske pučke seljačke stranke u Moslavini

Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) u Moslavini ima duboke i stare korijene, stare gotovo koliko i sama stranka. Put ka novoj snazi na političkoj sceni Trojedne Kraljevine počeo je mnogo ranije, novinarskim, akademskim i političkim radom njezinih utemeljitelja,

³⁸ Holjevac, „Iz prošlosti pravoslavnih (srpskih) naselja,“ 68.

³⁹ Božičević, *Od Garića do Ilove i Česme*, 62.

⁴⁰ Holjevac, „Iz prošlosti pravoslavnih (srpskih) naselja,“ 54.

⁴¹ Zlatko Karač, „Kutinska sinagoga,“ u: Pasarić, *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice* (Kutina: Matica hrvatska Kutina, 2002.), 462.-477.

braće Antuna i Stjepana Radića. Antun Radić formulirao je i program stranke, uz pomoć brata Stjepana, te dr. Svetimira Korprića, i dr. Benjamina Šuperine.⁴²

Program stranke temeljio se na promišljanjima braće Radić prema kojima je seljaštvo i njegova kultura temelj hrvatskog naroda i hrvatske nacionalne kulture (njezin najbrojniji i jedini čisti dio, neokaljan vanjskim utjecajima, sposoban štititi svoje interese i interese cijelog naroda), a svakodnevni rad na gospodarskom, socijalnom i obrazovnom uzdizanju seljaštva jedini pravi put prema nacionalnoj samostalnosti i blagostanju. Iz toga se jasno može iščitati jasan utjecaj Praga i Tomaša Masaryka na političko sazrijevanje Radića.⁴³ Pojmovi „seljačke države“ i „seljačke demokracije“, tj. uključivanje seljaštva u politički život i njegovo preuzimanje vodeće pozicije u društvu (s obzirom na premoćnu brojnost seljačkog stanovništva) imaju središnje mjesto u ideologiji braće Radić, te su, uz manje preinake, ostali temeljni ciljevi stranke tijekom cijelog međuratnog razdoblja.⁴⁴

Programske postavke stranke podijeljene su u tri osnovna odjeljka:

1. „Razsulo naših starih stranaka“ u kojem Radići daju osvrt na stare građanske stranke i njihovu neuspjelu politiku.
2. „Zašto nova stranka mora biti baš seljačka“ u kojem se razlaže nužnost uključivanja najbrojnijeg i prema Radiću jedinog pravog hrvatskog staleža u političke odnose.
3. „Program i taktika hrvatske seljačke stranke“ razlaže program stranke koji se zalaže za ispunjenje maksimalnih građanskih, gospodarskih i kulturnih prava seljaštva, ali nenasilnim putem i u okvirima Ustava.⁴⁵

Hrvatska pučka seljačka stranka je s djelovanjem započela u Zagrebu, 22. prosinca 1904. godine kada je održana sjednica privremenog glavnog odbora na kojoj je prihvaćen njezin politički program. Među dvadeset i jednim članom tog privremenog glavnog odbora našao se i Moslavac Luka Šoški, novinar, rodom iz Velike Trnovitice, sela u blizini Hercegovca.⁴⁶ Ubrzo po osnutku stranke započeo je rad na terenu, među biračkim tijelom nove stranke, seljacima. Već 12. veljače 1905. je održana prva skupština HPSS-a u Hrastovnici kraj Siska. Osim sisačke okolice stranka se ubrzano organizira i u Podravini pod vodstvom člana glavnog odbora Tome Jalžabetića, dok se u čazmanskom kotaru

⁴² Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke* (Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 1999.), 33.

⁴³ Matković, *Povijest HSS*, 25.

⁴⁴ Branka Boban, „O osnovnim obilježjima „seljačke države“ u ideologiji Antuna i Stjepana Radića,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 13 (1980): 51-88.

⁴⁵ Ivo Perić, *Stjepan Radić 1871.-1928.* (Zagreb: Dom i svijet, 2003.), 197.

⁴⁶ Franko Mirošević, „Hrvatska pučka seljačka stranka u Moslavini 1905.-1918.,“ *Moslavačko zrcalo II* (2012.): 149.

samoinicijativno javljaju Franjo Rafaj, Stjepan Šimun i Mijo Brcković, pristaše HPSS-a s vijestima kako sami organiziraju ogranke.⁴⁷ Luka Šoški u proljeće 1905. godine održava sastanke u selima garešničkog kotara (Hercegovac, Velika Trnovitica, Veliki Zdenci, Tomašica), dok u srpnju iste godine Radić posjećuje Garešnicu, Kanišku Ivu i Ciglenicu gdje održava pouzdaničke sastanke.⁴⁸ Šoški je već krajem 1905. godine izbačen iz glavnog odbora i stranke zajedno s dotadašnjim potpredsjednikom Svetimirom Korporićem zbog osobnih razmirica vezanih za upravljanje Hrvatskom nakladnom zadrugom, izdavačem glavnog glasila HPSS-a, „*Hrvatskog naroda*.“ Nakon toga je odlučeno da se ponovo pokreće „*Dom*,“ kao glavno glasilo stranke.⁴⁹

Čazma, Vojni Križ i Hercegovac vodeće su općine u organiziranju HPSS-a su na moslavačkom prostoru. Seljak Franjo Rafaj ističe se kao vodeća stranačka ličnost. Godine 1906. organizira sastanke diljem čazmanskog kotara i o tome redovito obavještava Radića. Stranka je na izborima 1906. godine, prvima nakon osnutka HPSS-a, u čazmanskom izbornom kotaru kao kandidata istakla Martina Mikuletu, no na tim nisu uspjeli osvojiti niti jedno zastupničko mjesto.⁵⁰ U Moslavini je u Čazmanskom izbornom kotaru pobijedila Narodna stranka s kandidatom Miroslavom Strižićem. Novi izbori raspisani su za 1908. godinu nakon što je Sabor raspušten 12. prosinca 1907. godine. Ovaj se put HPSS uspijeva izboriti za dva zastupnička mjesta. U kotaru Ludbreg izabran je Stjepan Radić, dok je u Čazmanskom kotaru izabran Vinko Lovreković, član glavnog odbora stranke i prvi saborski zastupnik iz redova seljaštva. Sabor 1908. godine održava samo jedno zasjedanje nakon čega ja kralj na drugoj sjednici prekinuo rad na dvije godine. Novo zasjedanje 1910. godine donijelo je kao temu izbornu reformu kojom se smanjio izborni cenzus i povećan broj izbornika s 50 000 na 190 000, tj. pravo glasa moglo je ostvariti 8,8% stanovnika Banske Hrvatske. Iako i dalje mali broj izbornika, povećanje njihova broja išlo je na ruku HPSS-u jer je pravo glasa dobio veliki broj seljaka, stranačke glasačke baze.⁵¹

Pozitivni odjeci novog izbornog zakona mogli su se vidjeti već na idućim izborima, organiziranima nakon kraljeva konačnog raspuštanja Sabora izglasanog 1908. godine. Izbori su raspisani za 28., 29. i 30. listopada 1910. HPSS osvaja čak devet zastupničkih mjesta, od toga dva u Moslavini.⁵² U izbornom kotaru Čazma ponovo je izabran Vinko Lovreković, dok

⁴⁷ Matković, *Povijest HSS*, 35.

⁴⁸ Mirošević, „HPSS u Moslavini 1905.-1918.,“ 151.

⁴⁹ Perić, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, 212.

⁵⁰ Perić, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, 240.

⁵¹ Mirošević, „HPSS u Moslavini 1905.-1918.,“ 154.

⁵² Matković, *Povijest HSS*, 41.

je u Antun Jemrić odnio pobjedu u izbornom kotaru Hercegovac. U izbornom kotaru Vojni Križ HPSS je kandidirao Franju Rafaja, ali je poražen od kandidata Čiste stranke prava Josipa Franka, koji ponovo potvrđuje kutinski i kriški kraj kao pravašku tvrđavu.⁵³

Na novim izborima 1913. godine, posljednjima pred Prvi svjetski rat, Seljačka stranka ne uspijeva postići isti uspjeh kao tri godine ranije. HPSS dobiva 12 917 glasova i samo tri zastupnička mjesta. Jedan od tih zastupnika je i Lovreković, ponovo, treći put zaredom izabran u izbornom kotaru Čazma.⁵⁴ U izbornom kotaru Vojni Križ Franju Rafaja porazio je Ivo Frank, kandidat Kršćansko-socijalne stranke, bivše Čiste stranke prava, dok je u izbornom kotaru Hercegovac Antuna Jemrića porazio Većeslav Wilder, kandidat Hrvatsko-srpske koalicije, koji je zasigurno dio svojih glasova mogao zahvaliti srpskoj i češkoj manjini Garešničkog kotara.⁵⁵ Zastupnici izabrani 1913. godine svoje su mandate zadržali do 1918. godine i kraja rata kada je sabor raspušten.

Tri izbora, 1908., 1910. i 1913. godine pokazala su da je politika HPSS-a dobro prihvaćena na području Moslavine, kao i u drugim, pretežito seljačkim dijelovima Banske Hrvatske, dok su limiti izbornog zakonodavstva sprječavali daljnje širenje i dominaciju seljačke politike koja će tek nastupiti širenjem prava glasa na sve punoljetne muškarce nakon Prvog svjetskog rata. Ipak, i u ovim otežanim uvjetima za rad čazmanski se kraj, uz Podravinu i Zagorje pokazao kao jedna od utvrda HPSS. Kotari Kutina i Garešnica još uvijek nisu imali dovoljno razvijenu mrežu stranačkih povjerenika da bi mogli konkurirati strankama koje su već duže vrijeme etablirane kao vodeće političke snage kraja. U slučaju izbornog kotara Kutine i Vojnog Križa to je Čista stranka prava koja je u prijeratnom razdoblju redovito pobjeđivala na svim izborima, dok je u Garešničkom kotaru pretežito pobjeđivala režimska Hrvatsko-srpska koalicija. Ulaskom Moslavine i Države SHS u novo, zajedničko Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca nakon kraja Prvog svjetskog rata, dolazi do značajne promjene okolnosti u političkoj areni u kojoj su stare građanske stranke izgubile korak s HPSS-om koji se uzdigao na poziciju vodeće hrvatske političke snage.

⁵³ Mirošević, „HPSS u Moslavini 1905.-1908.“ 155.

⁵⁴ Matković, *Povijest HSS*, 42.

⁵⁵ Marošević, „HPSS u Moslavini 1905-1918.“ 157.

4. Društvene i političke promjene nakon Prvog svjetskog rata u Moslavini

Prvi svjetski rat započeo je 1914. godine. U samo mjesec dana od lokalnog, balkanskog sukoba Austro-Ugarske i Srbije rat je prerastao u najveći sukob koji je čovječanstvo dotada vidjelo. Širom Europe građani su veselo hrlili u redove svojih vojski, željni dati svoj doprinos u onome što su smatrali pravednim ratom. Moslavci nisu bili iznimka. Mladi Mijo Stuparić, pučki književnik i pravaš-frankovac, kasniji istaknuti član HSS-a, 1914. godine piše ovu pjesmu:

„Gle, iz našeg sela malenoga
Sve odlazi što god boljeg ima
U boj za dom i za kralja svoga –
Pa kako ja ne bi išo s njima!“⁵⁶

Voloderski župnik Vjekoslav Koch u spomenici župe Voloder 7. studenog 1916. godine ovako je zapisao raspoloženje stanovništva njegove župe: „*Teče treća godina rata i život je ovdje kako svuda. Duh frankovački digao je oduševljenje u vojnicima i narodu protiv srpskih atentatora – veselo smo pošli, ali nam je već dosta. Sve treznije mislimo: a koja nam je korist od ovoga rata?*“⁵⁷

Odlazak muškaraca, hranitelja obitelji u rat, njihova pogibija ili nestanak doprinosili su promjeni javnog mijenja prema ratu. Poljoprivredna proizvodnja na seljačkim gospodarstvima trpjela je u odsutnosti odraslih muških ukućana pa su ih često u poslovima zamjenjivala djeca koja su pak zbog toga zapostavljala svoje školske obaveze. Pojava gladi postojala je sve češća pošto se većina ionako smanjene proizvodnje koristila u ratne svrhe. Uvedena je rekvizicija na selu, prisilan otkup poljoprivrednih viškova i njihovo distribuiranje krajevima pogođenima gladi i gradovima. Loše stanje dodatno je pogoršala španjolska gripa koja je Moslavinom harala od listopada do prosinca 1918. godine. U listopadu i studenom zbog opasnosti od zaraze zatvorene su škole. Crkveni zapisi bilježe 60-ak mrtvih u čazmanskoj župi, a župa Voloder 81 osobu preminulu od influence.⁵⁸

⁵⁶ Dražen Kovačević i Franko Mirošević, *Nemiri i stranački život u Moslavini 1917.-1923.* (Kutina: Spiritus Movens, 2013.), 11.

⁵⁷ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 9.

⁵⁸ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 56.

Godine 1917. u Bjelovarsko-križevačku županiju pristižu prve skupine djece iz Istre, te Bosne i Hercegovine i Dalmacije. To su prostori u kojima je za vrijeme rata nastupila velika glad, tako ga je Zemaljska vlada preko svojega *Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* odlučila djecu s pogođenih prostora privremeno preseliti na teritorij Banske Hrvatske, manje pogođen ratnim i ekonomskim nedaćama. Nemjerljivu ulogu u akciji prebacivanja djece s juga na plodonosniji sjever Hrvatske odigrao je Đuro Basariček, član HPSS-a. Članstvo u stranci pomoglo mu je u komunikaciji sa seljaštvom bez čije bi privole akcije *Središnjeg odbora* bile osuđene na propast.⁵⁹ Na moslavačkom području Garešnički je kotar prednjačio u udomljavanju (pretežito istarske djece), a slijedili su Čazmanski i Kutinski kotar.⁶⁰ Većina djece svojim se kućama vratila tek 1919. godine.⁶¹

S približavanjem kraja rata i sve većom političkom nestabilnosti u Austro-Ugarskoj otvara se problem pitanja javne sigurnosti koje sve više ugrožavaju vojni dezerteri i povratnici s bojišta. Skrivajući se od vlasti po šumama oni stječu naziv „zeleni kadar“. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije i proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Države SHS) 29. listopada 1918. godine vrhovnu vlast preuzelo je Narodno vijeće (NV) sa sjedištem u Zagrebu. „Zeleni kadar“ koji se dotada skrivao u šumama Moslavine i Lonjskog polja iskorištava priliku za pljačku i palež širom Moslavine.

5. Nemiri u Moslavini u jesen 1918. godine

Kutinski kotar i Kutina najteže su pogođeni nemirima, jer je „zeleni kadar“ našao utočište u brojnim šumama Lonjskog polja i obroncima Moslavačke gore, a Kutina je kao veće željezničko stajalište i središte kotarske vlasti bila bogata i važna meta, a opet dovoljno udaljena od većih gradskih središta, Zagreba, Bjelovara i Broda pa u blizini nije bilo većih vojnih snaga. Već 29. listopada 1918. godine, čim je iz Zagreba stigla brzojavna vijest o proglašenju Države SHS započinju nemiri. U gostionicama „Sokol“ i „Moslavac“ okupljaju se viđeniji ljudi iz društvenog života Kutine: Milutin Kević, učitelj Milan Budim, upravitelj vlastelinstva Milan Kalinović, knjigovođa vlastelinstva Petar Jerković, činovnik Boško Đuran

⁵⁹ Mira Kolar, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata* (Slavonski bord: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje), 45.

⁶⁰ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 38.

⁶¹ Vidi više u: Kolar, *Zbrinjavanje gladne djece*, 133.

i trgovac Nikola Helesy. U drugoj gostionici, „Moslavac“, kotarski pristav Marko Mehandžija pio je s nekolicinom vojnika.

Okupljena masa iz gostionica izlazi na kutinske ulice, s ciljem da s željezničke postaje uklone mađarske natpise. Putem prema postaji razbijaju nekoliko prozora i svjetiljki javne rasvjete. Manifestirajuću i slaveći „Veliku Jugoslaviju“ skidaju hrvatsku zastavu s kuće postolara Pavletića. Šef kutinske željezničke postaje Landor s obitelji pred masom bježi vlakom u Zagreb. Za njim se iz Banove Jaruge, obližnjeg sela uputila kompozicija puna „zelenog kadra“. U večernjim satima rulja je ponovo napala željezničku postaju, opljačkavši 15 vagona razne robe.⁶²

Idući dan, 30. listopada kotarski predstojnik Mato Vrkljan je obišao kolodvor i postavio stražu da čuva preostalu robu u vagonima, no straža se ubrzo samovoljno povukla nakon čega je kutinska svjetina ponovo opljačkala postaju i preostale vagona. Istoga dana učitelj Milan Budim i Milutin Kević odlaze u susjedna sela Ilovu i Begovaču obavijestiti „zeleni kadar“ i pozvati ih u Kutinu. „Kaderaši“ u Kutinu dolaze u ranim poslijepodnevnm satima, naoružani i pod narodnim zastavama. Kotarski predstojnik Vrkljan nakon prijetnji smrću njemu i njegovoj obitelji bježi u Zagreb. Ono što je isprva izgledalo kao narodna manifestacija kojom se daje potpora osnutku nove države u večernjim je satima preraslo u masovnu pljačku u kojoj su uz građane Kutine, pod zaštitom „zelenog kadra“ sudjelovali i mještani okolnih sela: Repušnice, Husaina, Zbjegovače, Ilove, Batine. Opljačkane su trgovine Goldschmidta, Helesyja, Ledeckog, Školčića, Barger, Špiglera... Na meti pljačkaša bili su u trgovci, Židovi, dobrostojeći građani, kotarski činovnici poput kraljevskog kotarskog liječnika Nathana Politzera, pa čak i Crkva.⁶³ Od kutinskog župnika Mateja Lovaderića iznuđena je određena svota novca, manja od one koje su pripadnici „zelenog kadra“ tražili, pa je župnik u strahu od njihovog povratka i za vlastiti život 30. listopada napustio Kutinu.⁶⁴

Dana nakon velike pljačke, 31. listopada, ustrojena je Narodna straža, sačinjena većinom od bivših pripadnika „zelenog kadra“ pod zapovjedništvom Svetislava Sremčevića, a 1. studenog javni bilježnik dr. Stjepan Kućak proglasio se upraviteljem u ime mjesnog odbora Narodnog vijeća. Na takav jednostrani čin reagiraju preostali članovi kotarske vlasti, predvođeni šumarskim nadzornikom Milanom Weinerom. On smatra da su 29. listopada ban Antun pl. Mihalović i Zemaljska vlada prisegnuli Narodnom vijeću i cjelokupno državno

⁶² Dražen Kovačević, „Nemiri i politička situacija u Kutini potkraj 1918. godine,“ u: Pasarić, *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice* (Kutina: Matica hrvatska Kutina, 2002.), 282.

⁶³ Ivo Banac, „I Karlo je o'šo u komite“: Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918., *Časopis za suvremenu povijest* III (1992), 33.

⁶⁴ Kovačević, „Nemiri i politička situacija,“ 283.

činovništvo stavili u službu nove vlasti što je potvrdilo i NV.⁶⁵ Kutini je prijetila anarhija da dan kasnije nije došlo do kompromisnog rješenja – održana je javna skupština na kojoj je izabran novi Mjesni odbor NV. Za predsjednika je dr. Kućak, a za potpredsjednika kotarski sudac dr. Steva Sremčević. Ipak, najveću pažnju javnosti privukao je govor seljaka Stjepana Uroića, kojemu je to prvi javni nastup. Uroić u jesen 1918. još uvijek nije član HPSS-a, ali sasvim je sigurno simpatizer Radićeve politike i upoznat sa programom stranke. Tako je Uroić govorio protiv bivše vlasti i rekvizicija, a donio je rezoluciju od 5 točaka prema kojoj šume postaju narodno dobro i u njima se mogu rušiti samo stari hrastovi, ukidaju se kotarske oblasti, a općinske činovnike nadgleda i postavlja Narodno vijeće.⁶⁶ Nakon uvođenja prijekog suda i konsolidiranja vlasti stanje se u Kutini smirilo.

Slično kao u Kutini i u Popovači su 31. listopada izbili nemiri i pljačka. Prva na udaru našla se Julijanska (mađarska) škola u selu Osekovu, a zatim i općinska zgrada u Popovači koja je opljačkana i zapaljena, željeznička postaja, skladište, vlastelinstvo Moslavina i bogatiji mještani. Oružništvo je razoružano. Vođe paleža bili su otac i sin Josip i Jakob Bokul.⁶⁷ Oni po dolasku Narodne straže iz Zagreba (sačinjene od bivših zarobljenika srbijanske vojske) 1. studenog strijeljani prema zapovijedi prijekog suda. Vojska je u narednim danima dobila pojačanja iz Zagreba, s ciljem osiguranja željezničkog i brzojavnog prometa, pa su Narodne straže u vojnu pomoć osnovane i u Velikoj Ludini, Voloderu, Osekovu i Vojnom Križu. U novoosnovane mjesne odbore NV često su ulazile osobe koje u vojska nije imala povjerenja ili koje su same sudjelovale u pljački. U Popovači i Velikoj Ludini vojna se vlast posebno okrutno obračunavala s buntovnim stanovništvom. Prijeki sud, koji je na svoju ruku osnovao poručnik Ivan Novaković,⁶⁸ tijekom nemira je na smrt osudio čak 22 osobe.⁶⁹

Na području kotara Čazma prilike su bile nešto mirnije nego u Kutini, iako su pojedinačni neredi i ekscesi događali. U Vojnom Križu zabilježeno je nekoliko razbojstava, ali brzim dolaskom vojske i uspostavom prijekog suda stanje se smiruje. U danima prevrata na lokalnu političku scenu sve glasnije stupa kriški župnik Juraj Tomac, simpatizer Čiste stranke prava, koji prosvjeduje pred Narodnim vijećem protiv vojničke brutalnosti.⁷⁰ U Čazmi je 31. listopada izbili manji nemiri u kojima je opljačkano nekoliko trgovina, a nakon što se u

⁶⁵ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.* (Zagreb: EPH Liber, 2008.), 16.

⁶⁶ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 75.

⁶⁷ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 80.

⁶⁸ Banac, „I Karlo je o'šo u komite“, 41.

⁶⁹ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 88.

⁷⁰ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 90.

mjestu pojavila vojska pljačka je obustavljena. Veća šteta spriječena je obustavom rekvizicije dan ranije i osnutkom Mjesnog odbora NV.

U Ivanić Gradu Mjesni odbor NV osnovan je već 26. listopada. Predsjednik odbora bio je ljekarnik dr. Zlatko Agnezi, potpredsjednik župnik Pero Cimermanović, a tajnik mladi pravnik Juraj Krnjević, budući istaknuti član HSS-a, glavni tajnik stranke i predsjednik u egzilu nakon Mačekove smrti. Među odbornicima su se našli Franjo Moguš i Dragutin Žalac, socijaldemokrati i budući članovi Komunističke partije Jugoslavije⁷¹ i gradonačelnik Vladimir Rubetić, što upućuje na zaključak da u Ivaniću nije došlo do nasilnog svrgavanja stare vlasti. Dva dana kasnije 28. listopada osnovana je i Narodna straža koja je brojila 150 pripadnika i imala 39 pušaka te bila najorganiziranija u Moslavini. Straža je bez vanjske pomoći vojske uspjela održati javni red i mir, sprječavajući ulazak „zelenom kadru“ u Ivanić Grad, iako je njegova prisutnost bila jaka u okolnim selima. Najveći sukob dogodio se 31. listopada u Kloštar Ivaniću gdje je razjarena masa napala vojsku, a on je rezultirao sa 16 mrtvih i 10 ranjenih osoba. Ivanić Grad je nakon smirivanja nemira, 10. studenog, posjetio Stjepan Radić, tada kao izaslanik NV. Na skupštini je govorio o osnivanju Države SHS, talijanskoj okupaciji jadranske obale i opominjao je narod da se suzdrži od daljnje pljačke.⁷²

U kotaru Garešnica također je bilo nemirno. Već se 27. listopada u Garešnici planiralo osnivanje Mjesnog odbora NV, ali je općinski bilježnik Nikola Popović javio kako su na osnivačku skupštinu pozvani i frankovci što prema njemu nije dobro. Planira im vratiti priloge za osnivanje i ne pozvati ih na skup. Rad odbora se opstruira. U noći s 1. na 2. studenog raspuštena vojska i svjetina iz okolnih sela napada Garešnicu. Napadaju i pljačkaju trgovce: Mavru Kon Dragutina, Ljudevita Janeša, Kastla Rudolfa Diamanta i Ermana Bajera, unijatskog svećenika Iliju Radića iz sela Dišnik i trgovca Leopolda Kona iz sela Popovac. Oružništvo je nadjačano i nemoćno, a pred ruljom je u Zagreb pobjegla i poštarica. Stanje se smiruje tek 4. studenog kada je iz Bjelovara poslana vojna četa od 60 ljudi koji su uhvatili 66 izgrednika, a četvoricu ubili. U sukobu je spaljeno nekoliko kuća.⁷³ Dana 8. studenog u Garešnici je osnovan Mjesni odbor NV. Za predsjednika je izabran Branko Sunajković, potpredsjednika Đorđe Teodorović, a tajnika Nikola Popović, dok je zapovjednikom Narodne straže imenovan Eduard Kanceljak. Ubrzo su osnovani Mjesni odbori NV i u Hercegovcu, Tomašici, Pašijanu i Vukovju. Narodne straže formirane su u Hercegovcu, Velikim Zdencima i Garešnici. Potonja je već 24. studenog raspuštena „zbog djelovanja boljševizma“ dok su

⁷¹ Slavko Degoricija, „Razvoj radničkog pokreta i KP Jugoslavije u Moslavini,“ *Zbornik Moslavine I* (1968.): 189.

⁷² Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 96.

⁷³ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 100.

druge dvije odgovorno vršile svoje dužnosti. Nakon toga kotarska oblast predlaže osnivanje straža samo u selima s češkim stanovništvom.⁷⁴

Nemiri u Moslavini, kao i u ostalim dijelovima Hrvatske, potaknuti su velikim nezadovoljstvom koje je vladalo među seoskim stanovništvom. Ono je prvenstveno bilo prouzročeno ratom, ali i lokalnim problemima. Prve su na udaru bile kotarske i općinske vlasti, te željeznica i pošta kao vidljivi i sveprisutni simboli mađarske i njemačke vlasti. Zbog lihvarjenja i ratnog profiterstva na udaru su bili bogatiji sumještani, posebno trgovci, obrtnici i liječnici. Među njima su bili i mnogi Židovi, prva ili druga generacija doseljenika iz Austrije ili Ugarske, koji su kao takvi također bili simbol germanizacije i mađarizacije. Ne treba zanemariti niti veliku dozu antisemitske propagande koja se širila među raspuštenom vojskom.⁷⁵ U trenutku raspada Austro-Ugarske nestalo je svakog oblika efektivne vlasti pošto su kotarski predstojnici izgubili podršku Zemaljske vlade, a mjesni odbori NV su bili tek u osnivanju i/ili nisu imali potreban legitimitet. Novoosnovani mjesni odbori NV često nisu bili pouzdani i sastavljeni su od ljudi koji su sudjelovali ili poticali na pljačku. Uloga lokalne inteligencije u moslavačkim nemirima posebno je zanimljiva. U kutinskom slučaju nameće se zaključak da su u trenutku rušenja bivše Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja nove Države SHS određeni društveno istaknuti pojedinci pokušali iskoristiti zakonski vakuum i prigrabiti vlast služeći se „zelenim kadrom“ kao uzročnikom anarhije koju će naknadno oni, kao predstavnici nove vlasti, prekinuti. S druge strane Mjesni odbor Ivanić Grada koji je uspio spriječiti pljačku unatoč nepovoljnom okruženju. Ondje su sigurno u prevladavanju krize lokalne vlasti pomogle organizacijske sposobnosti Juraja Krnjevića i dolazak Stjepana Radića, koji si je radom u Hrvatskom saboru i NV, te svojim pacifističkim govorima priskrbio veliko poštovanje među narodom. Situaciju su dodatno pogoršali odredi „zelenog kadra“ i raspušteni vojnici koji nisu predali oružje i koji su slobodno pljačkali. Zavladała je opća anarhija u kojoj je stradavala privatna i javna imovina (gradnja nove općinske zgrade u Popovači koštala je 200.000 kruna⁷⁶).

Red je uveden sredinom mjeseca studenog, djelomice samoinicijativno od strane mještana, a dijelom pod prijetnjom prijekog suda i strijeljanja. Nakon smirivanja situacije do izražaja dolazi političko djelovanje. Kutinski i Čazmanski kotar prije rata bili su čvrsta frankovačka uporišta, dok je u Garešničkom kotaru na izborima pretežito pobjeđivala Hrvatsko-srpska koalicija. HPSS nešto se jače etablirala u Čazmanskome kotaru, dok je u

⁷⁴ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 102.

⁷⁵ Banac, „I Karlo je o'šo u komite“, 28.

⁷⁶ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 109.

Garešnici i Kutini ipak bila sporedna politička snaga. Nakon rata su se među pukom počele naglo širiti Radićeve ideje i utjecaj HPSS-a.

Stanovništvo tijekom nemira i nakon smirivanja stanja izražava simpatije i zahtijevanja za provedbu agrarne reforme i uspostave republike, što Banac smatra najvišim dometom seljačke svijesti.⁷⁷ Članovi mjesnih odbora NV, većinom su kao i članovi NV u Zagrebu bili projugoslavenski i unitaristički orijentirani pripadnici inteligencije koja je provodila politiku ubrzanog ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Oni su u pristašama HPSS-a i „ruskim boljševicima“ vidjeli glavne neprijatelje novog poretka.⁷⁸ Prema moslavačkom stanovništvu koje je prihvatilo politički nauk HPSS-a i HSP-a pokrenuti razni oblici represije. Ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom, kojoj su ranije već pristupile Vojvodina i Kraljevina Crna Gora, provedeno je proglasom regenta Aleksandra Karađorđevića 1. prosinca 1918. godine. Nova zajednička država nazvana je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS).

6. Politički život u Moslavini 1919. i 1920. godine

Nakon kraja Prvog svjetskog rata i dramatičnih događaja vezanih uz raspad Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje novog Kraljevstva SHS politički i društveni život u Bansknoj Hrvatskoj polako se vraća u normalu. Započinje politička borba u novim okolnostima. Formiraju se nove stranke, dok one stare traže nove pristaše obnavljanjem i moderniziranjem svojih političkih programa kako bi što bolje odgovarali novim zahtjevima. Programi stranaka bili su različiti, često i dijametralno suprotni, a glavno pitanje na kojem su se mimoilazili bilo je pitanje državnog uređenja. Stranke sa središtem izvan Banske Hrvatske u većini su podržavale unitaristička i centralistička stajališta, dok se većina stranaka s hrvatskim predznakom zalagala za federalno i republikansko uređenje zajedničke države ili pak hrvatsku samostalnost. Neki su se, poput komunista, zalagali za potpuno rušenje postojećeg sustava i izgradnju vlasti sličnu onoj u sovjetskoj Rusiji.⁷⁹

Tri stranke s najmasovnijom podrškom u novoj državi svakako bile: Narodna radikalna stranka (NRS), Demokratska stranka (DS) i Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS). Radikali se, na čelu s Nikolom Pašićem, zalažu za strogo centraliziranu monarhiju sa

⁷⁷ Banac, „I Karlo je o'šo u komite“, 38.

⁷⁸ Banac, „I Karlo je o'šo u komite“, 42.

⁷⁹ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 120.

srpskom hegemonijom. Demokratska stranka osnovana je sredinom 1919. spajanjem nekoliko manjih stranaka i pokreta, na čelu sa Svetozarom Pribićevićem, srpskim političarom iz Hrvatske, bivšim prvakom Hrvatsko-srpske koalicije. Demokratski program zalaže se za centraliziranu i unitarnu jugoslavensku državu. DS podupire većina srpskog stanovništva u Hrvatskoj. HPSS vodeća je hrvatska politička snaga nakon rata. Stranka je snažno zalaže za demokratski i federativno (ili konfederativno) uređenu jugoslavensku republiku u kojoj će do punog izražaja doći stoljetna hrvatska državnost i sloboda pojedinca.⁸⁰ Briga za seljaštvo i visok osjećaj socijalne pravde ukorijenjen u sami program stranke brzo su privukli široke mase hrvatskog naroda.

Ostale značajnije stranke s hrvatskim predznakom su: Hrvatska zajednica (HZ), stranka nastala 1919. godine. U svojim počecima zajedničari se zalažu za državni unitarizam i monarhiju, da bi se u kasnijim godinama sve više zalagali za federaciju i hrvatsku pokrajinsku autonomiju. Podržava ih umjereno građanstvo i inteligencija.⁸¹ Hrvatska stranka prava (HSP), frankovci, stara je stranka čiji je cilj bio ostvarivanje potpune hrvatske samostalnosti. Upravo je zbog toga stranka oštro reagirala na Prvoprosinački akt, a tijekom svog cjelokupnog rada u Kraljevstvu SHS ostala je odlučna oporba. Hrvatska pučka stranka (HPS) nastala je 1920. godine iz Hrvatskog katoličkog pokreta. Ova konzervativna i klerikalna stranka zalagala se na nacionalno jedinstvo i pokrajinsku autonomiju na konfesionalnom načelu, a zdušno se borila protiv svih liberalnih i komunističkih ideja pa je podržavala monarhijsko uređenje države.⁸²

Popisu utjecajnih stranaka na političke prilike u Hrvatskoj svakako treba pridružiti u Socijalističku radničku partiju Jugoslavije – komunista (SRPJ-k) koja je osnovana 1919. godine ujedinjenjem više socijalističkih i socijaldemokratskih stranaka iz cijelog Kraljevstva SHS. Već iduće godine, na Drugom kongresu u Vukovaru stranka mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), ali ubrzo nakon izbora za Konstituantu njezin rad pod udarom *Obzane* i *Zakona o sigurnosti države* prelazi u ilegalu.⁸³

Od brojnih stranaka nastalih u području Kraljevstva SHS i Banske Hrvatske tek ih se nekolicina etablirala kao politička snaga u moslavačkom kraju. HPSS i Demokratska stranka imale su najviše pristaša, prvi među hrvatskih seljaštvom, a drugi među lokalnim Srbima i unionistički raspoloženim građanstvom i inteligencijom. Uz njih HSP je pokušavao povratiti područja na kojima je imao prijeratnu dominaciju, dok je HPS preko agitacije katoličkog svećenstva pokušao pridobiti nove pristaše među Moslavcima.

⁸⁰ Tihomir Cipek, „Teorija republikanizma Stjepana Radića,“ *Historijski zbornik LXII* (2009), 414.

⁸¹ Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 50.

⁸² Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 49.

⁸³ Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 51.

Na području Moslavine u početnim godinama razvoja HPSS-a nastaje velik broj mjesnih organizacija, a čazmanski se kotar ističe na izborima kao jedna od utvrda stranke. U prvim poslijeratnim godinama broj se članova, simpatizera i organizacija u sva tri moslavačka kotara značajno raste, iako je pravi broj zbog nedostatka arhivske građe nemoguće utvrditi. Ipak, očiti je porast stranačkih aktivnosti i aktivnosti stranačkih prvaka u moslavačkom kraju, Franje Rafaja, Filipa Lakuša, Mije Stuparića i Stjepana Uroića, sve odreda seljaka „od pluga i motike,“ izuzev Stuparića koji se uz obradu zemlje bavio i narodnom književnošću.

Tako kao jedna od prvih poslijeratnih akcija HPSS na području Moslavine je skupština koja se održala u Kutini 23. ožujka 1919. godine. Organizator skupštine je Stjepan Uroić, seljak iz sela Repušnice pored Kutine. Uroić je, nakon ipak sporednog sudjelovanja u prevratu 1918. godine na području kutinskog kotara, značajnije političko etabliranje doživio na izvanrednoj glavnoj skupštini HPSS-a sazvanoj 3. veljače 1919. godine kada je prihvaćen tekst njegove rezolucije i poslan „predstavnicima velikih slobodnih demokracija Zapada na svjetskom Mirovnom Vieću u Parizu.“ U tekstu se prosvjeduje protiv talijanske okupacije jadranske obale i nasilja u srbijanske vojske u prečanskim krajevima. Rezolucija se protivi jednostranom proglašenju Kraljevstva SHS bez privole naroda i zalaže se za sazivanje hrvatske konstituante i uređenje Jugoslavije u federativnom duhu. Tekst rezolucije prilagodio je i na francuski preveo Stjepan Radić.⁸⁴

Na skupštini je govorio Josip Predavec. Izvještaj kotarske vlasti županu Bjelovarsko-križevačkom govori da je Predavec mirnim tonom okupljenim seljacima prenosio ono što se moglo pročitati u zadnjim brojevima „Doma,“ (glasilo HPSS-a „Dom“ početkom 1919. godine je zabranjeno i ne izlazi do ožujka 1920. godine, tada pod nazivom „Slobodni dom“) ⁸⁵ a najviše o teorijskim razlikama monarhijskog i republikanskog uređenja vlasti. Izvještaj govori da je takav govor dočekan s odobravanjem što ne treba čuditi zbog republikanskih ideja koje se iz Zagreba lonjskom željeznicom šire prema Novskoj i frankovačkih temelja kutinskog kotara. Predavec je pozvao okupljene da se suzdrže od daljnjeg nasilja i poput onoga u jesen 1918. i boljševizma. Napomenuo je da se agrarna reforma mora provesti postupno, a da se zakoni moraju poštivati dok god se u hrvatskoj konstituenti ne donesu novi. Skup je zaključen jednoglasnim izjašnjavanjem za republiku, nakon čega su se skupštinari

⁸⁴ Matković, *Povijest HSS*, 74.

⁸⁵ Matković, *Povijest HSS*, 75.

mirno razišli. Izvješće na kraju zaključuje da skupštinu nije bilo oportuno sprječavati zbog malog broja oružnika koji bi zaustavili daljnju agitaciju Radićeve stranke.⁸⁶

Dva dana kasnije, 25. ožujka, uhićen je Stjepan Radić zbog akcije prikupljanja potpisa na memorandum koji će se uputiti Mirovnoj konferenciji u Parizu.⁸⁷ To je izazvalo razočaranje hrvatskog seljaštva, pa se u središnjoj Hrvatskoj organiziraju prosvjedi i štrajkovi. Seljaci odbijaju svoje proizvode slati u gradove. U Moslavini glavni organizatori i agitatori štrajka su Stjepan Uroić i Filip Lakuš. Oni su među seljaštvom raspačavali proglas „Hrvatskom seljačkom narodu“ koji je glasio: *„Predsjednik HPSS i vođa hrvatskih seljaka Stjepan Radić zatvoren je protiv jednog slova zakona zato, jer neustrašivo brani hrvatska seljačka prava i jer se još neustrašnije bori za hrvatsku seljačku republiku. S istih su razloga protuzakonito obustavljene i jedine hrvatske seljačke novine Dom. Već je bezbroj seljačkih deputacija iz cijele Hrvatske radi te stvari bilo pred g. Banom, da pribave štovanje zakona, ali uzalud. Ne preostaje nam dakle drugo nego da za ovo gaženje ljudske i političke slobode, odgovorimo jačim sredstvom, da svoj vladajućoj gospodi kažemo: Dok vi nama gazite naša prava i našu slobodu ne ćete jesti našega kruha. Proglašujemo zato odmah sveopći seljački štrajk, tj. zaključujemo da od danas pak do dana, dok ne bude pušten na slobodu predsjednik Stjepan Radić i dok ne izađe prvi broj doma Doma ni jedan seljak ne će i ne smije:*

1. *U ni jedan grad, donijeti nikakvoga žitka i živeži (mlijeko, itd.);*
2. *Na ni jedan sajam dovesti nikakve marve, ni svinja, krme ni drva;*
3. *Nikakvim trgovačkim prekupcima ni kod kuće ništa prodati što treba za opskrbu grada.*“⁸⁸

Seljaci su štrajk prihvatili, dijelom zbog dobre i organizirane agitacije i osjećaja odanosti HPSS-u i Radiću, a dijelom i zbog straha od šikaniranja ili odmazde sumještana. Da je režim seljački štrajk shvatio kao ozbiljnu ugrozu funkcioniranja države potvrđuju depeše velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije Zemaljskoj vladi i Zapovjedništvu IV. armijske oblasti, zadužene za prostor Banske Hrvatske. U njima se poziva za što bržu reakciju protiv organizatora štrajka i republikanskih agitatora, kao i pojačavanje žandarske prisutnosti u nemirnim krajevima (poput organiziranja žandarmerijske ispostave u selu Gračenica između Kutine i Popovače).⁸⁹ Praćenja i uhićenja štrajkaša bila su svakodnevnica, a pozornije su se pratile sve opozicijske aktivnosti. *Frankovci i radićevci* bili su na najvećem udaru. Tako su u

⁸⁶ Josipa Paver, *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919.-1920. Dvor, Glina, Ivanić-Grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja, Sisak., dok. br.5, 24.III.1919.* (Sisak: Historijski arhiv Sisak, 1970.), str. 55.

⁸⁷ Matković, *Povijest HSS*, 75.

⁸⁸ Paver, *Zbornik građe, dok br.35, 17.V.1919.*, 79.

⁸⁹ Paver, *Zbornik građe, dok br.15, 18.IV.1919.*, 75.

Kloštar Ivaniću žandari otpušteni iz službe zato što su odbili položiti prisegu kralju, kao i povjerenik općine Križ Ivan Rukavina.⁹⁰ Naposljetku u ljeto 1919. godine uhićeni su pripadnici Seljačke stranke Stjepan Uroić, Filip Krkač, Franjo Cetina, Ivan Lončarić i Ivan Tudović pod optužbom za širenje boljševizma,⁹¹ a u početkom 1920. godine kriški župnik Juraj Tomac, član HSP-a, nekoliko puta biran za zastupnika u Hrvatskom saboru, jer je odbio služiti svečanu misu povodom dana ujedinjenja 1. prosinca.⁹²

U veljači 1920. godine, nakon skoro godinu dana bez podizanja optužnice, iz zatvora je pušten Stjepan Radić,⁹³ a 13. ožujka 1920. izlazi prvi broj „*Slobodnoga doma*.“ Ustupci Beograda dogodili su se pod pritiskom Hrvatske zajednice koja je, kako se tada smatralo bila glavni predstavnik Hrvata, ušla u koalicijsku vladu s radikalima.⁹⁴ Odmah po puštanju Radić i vrh stranke započinju pripreme za predizbornu kampanju za izbore za Ustavotvornu skupštinu. Organiziraju velike skupštine u Zagrebu, Bjelovaru i Sisku. Moslavački pristaše stranke sudjelovali su na skupštinama u Bjelovaru i Sisku. Skupština u Sisku održala se 21. ožujka 1920. godine. Kotarski predstojnik u Sisku piše da je Radićevo puštanje na slobodu i dopuštanje skupštine velika pogreška napominjući da pristaše HPSS taj čin smatraju kapitulacijom državne vlasti pred Radićem, te da se očekuje da će skupština biti ometana od strane demokrata.⁹⁵ „*Slobodni dom*“ međutim skupštinu opisuje kao „*veličanstvenu*“ s „*preko dvadeset tisuća seljačkog svijeta iz osam kotareva - ... - nevidjenom pratnjom od sto seljačkih konjanika – dvije tamburaške glazbe.*“⁹⁶ Među okupljenim narodom uistinu našlo nekoliko demokratskih pristaša, *batinaša*⁹⁷ koji su pucnjevima iz revolvera pokušali izazvati neredu ili čak izvršiti atentat na članove samog vrha stranke. Činjenica da je kotarski predstojnik znao za mogućnost sukoba baca sumnju da je sam vrh vlasti bio upleten u pokušaj izazivanja neredu ili je svojom pasivnošću namjerno dopustio izbijanje istih. Nakon tog izgredu skupština je u Sisku zabranjena pa je Radić okupljeno mnoštvo pozvao u obližnje selo Galdovo gdje se skupština i održala, a Radić je, između ostalog, pozvao na uspostavu „*samostalne seljačke republike Jugoslavije*,“ ali mirnim i parlamentarnim sredstvima.⁹⁸ Idućeg dana Radić je ponovo uhapšen pod optužbom da je na skupštini govorio protiv kralja i

⁹⁰ Paver, *Zbornik građe, dok br.40,3.VI.1919.*, 81; *dok br.89,3.II.1919.*, 114.

⁹¹ Paver, *Zbornik građe, dok br.63, 9.VIII.1919.*, 93.

⁹² Ivica Miškulin, „Župnik Juraj Tomac i vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.-1923.“, *Croatica Christiana Periodica* 55 (2005): 194.

⁹³ Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj*, (Zagreb: Dom i svijet, 2002.), 138.

⁹⁴ Matković, *Povijest HSS*, 76.

⁹⁵ Paver, *Zbornik građe, dok br.106, 17.III.1920.*, 123.

⁹⁶ „Veličanstvena skupština seljačke stranke u Sisku“, *Slobodni dom*, br. 3, 13.III.1920.

⁹⁷ Riječ „Batinaš“ čest je pogrdan nadimak kojeg su pristaše, članovi i tisak HSS nadjenuli pristašama i članovima Demokratske stranke i kasnije Samostalne demokratske stranke.

⁹⁸ Matković, *Povijest HSS*, 78.

države.⁹⁹ Nakon mjesec dana suđenja, 4. kolovoza 1920. godine, Stjepan Radić je osuđen na dvije i pol godine uz obavezan post 1. prosinca na godišnjicu proglašenja Kraljevstva SHS.¹⁰⁰

Uhićenje predsjednika stranke nije obeshrabrilo članstvo i pouzdanike stranke na terenu koji gotovo svakodnevno organiziraju skupštine i pouzdane sastanke po kućama pristaša stranke. „*Slobodni dom*“ čitateljstvo izvještava o velikoj skupštini u Ludini na kojoj se, na Uskrsni ponedjeljak 5. travnja, skupilo preko 2000 ljudi iz općina Popovača, Kutina i Vojni Križ. Skup je otvorio Mijo Stuparić, seljak i pučki književnik iz obližnjeg sela Vidrenjaka. Stuparić je prije rata bio simpatizer Čiste stranke prava, ali 1919. ulazi u HPSS te ubrzo postaje jedan od najistaknutijih članova stranke, član Glavnog odbora, višestruki zastupnik HPSS u Skupštini i jedan od najvjernijih Radićevih suradnika. Na skupštini su govorili Juraj Krnjević, Moslavac rodом iz Ivanić Grada, Filip Lakuš iz Križa i Stjepan Uroić iz Repušnice pokraj Kutine. Krnjević je upozorio na važnost predstojećeg izbora za Konstituantu što je ponovio i Filip Lakuš napominjući kako će seljaštvo mirno i jednodušno nastupati na izborima. Uroić je ocijenio rad ostalih građanskih stranaka zaključujući kako je savez s bilo kojom građanskom strankom za HPSS nemoguć. Krnjević je na kraju naglasio potrebu pretplate na „*Slobodni dom*,“ a skupština je završila rezolucijom kojom se okupljeno seljaštvo protivi državnoj represiji i pozdravlja predsjednika Radića.¹⁰¹

U predizbornom agitiranju, uz živu riječ i sastanke seljaka sa stranačkim prvacima, važnu je ulogu imao stranački tisak, jedini široko dostupan medij. Stranačke novine HPSS, „*Slobodni dom*,“ izlazile su jednom tjedno i donosile stranačke vijesti širom zemlje, kao i razne problemske članke koji su educirali čitateljstvo. Tome svojim člancima doprinose i moslavački prvaci stranke i dopisnici „*Slobodnog doma*“ Stjepan Uroić i Filip Lakuš.

Uroić se u tisku prvi put oglasio člankom „*Gospodsko i radničko vijećanje o suzbijanju skupoće*“¹⁰² u kojemu se obrušio na građanske i komunističke prvake koji su seljački štrajk i povećanje cijena živežnih namirnica pokušali spriječiti nasilnim putem. Bunio se protiv takve reakcije smatrajući da je seljački rad, koji traje od 16 do 20 sati dnevno, značajno potplaćen, posebno u usporedbi s plaćama i privilegijama radnika i građanstva. Smatra da je nemoguće da u zemlji poharanoj ratom postoje nezaposleni o kojima bi država trebala skrbiti, te kao rješenje problema zalaže se za ukidanje carina, jačanje uvoza i izvoza, te obnovu prometnica kako bi se bržim protokom roba smanjila cijena istih. U drugom dijelu članka Uroić se posebno obračunava s komunistima i vođom zagrebačkih komunista

⁹⁹ Paver, *Zbornik građe, dok br. 109.*, 22.III.1920., 125.

¹⁰⁰ Hrvoje Matković, „Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini,“ *Časopis za suvremenu povijest* III (1992.): 85.

¹⁰¹ „Pouzdan sastanak u Ludini (Moslavina),“ *Slobodni dom*, br. 9, 5.V.1920.

¹⁰² Stjepan Uroić, „Gospodsko i radničko vijećanje o suzbijanju skupoće,“ *Slobodni dom*, br. 10, 12.V.1920.

Svetozarom Delićem, smatrajući njegove prijedloge rješavanja krize nasilnim putem izrazito opasnim. „*Jako lijepo, a i dobro je to, da nam taj komunistički vodja već sada, ako i nije na vlasti priznaje za čim ide on i njegova „partija“. Dakle on bi „rekvidirao“ životne namirnice vojničkom silom; t.j. komunisti bi otimali, samo kad bi bilo što i od koga – i baš to treba da mi seljaci dobro zapamtimo.*“¹⁰³ Komuniste je smatrao grupacijom potplaćenom od strane gospodskih stranaka koja ima cilj unijeti nemir i neslogu među radnike i seljake. Na kraju, Uroić je branio program HPSS-a i Stjepana Radića suprotstavljajući nasilnoj komunističkoj vlasti, miroljubivu i zakonski utemeljenu vlast seljaka navodeći primjer agrarne reforme koja se prema Radićevom programu mora provesti uz obeštećenje veleposjednika. Uzrok takvom negativnom stavu prema komunistima djelomice leži u Uroićevoj osobnoj netrpeljivosti prema komunističkoj ideologiji, ali i u činjenici da su 1920. godine komunisti imali relativno veliku podršku na području Hrvatske, a njihova se ideologija u poslijeratnom razdoblju uspješno širila i na selu, čineći ih jednim od glavnih konkurenata HPSS-u.¹⁰⁴ U članku „*Diktatura komunista i batinaša*“¹⁰⁵ Uroić je ponovo napao pristaše KPJ i DS-a ukazujući kako je cilj obje stranke uspostaviti diktature, vladavine manjine nad većinom i lagodno živjeti „*na našim izmučenim seljačkim leđima.*“¹⁰⁶ Na demokrate, batinaše osvrnuo se i člankom „*Batinaši i njihov batinaški seljački savez*“¹⁰⁷ upozoravajući seljaštvo za rad Seljačkog saveza, sestrinske stranke DS-a čiji je cilj bio odvojiti smanjiti utjecaj HPSS-a na hrvatskom selu gdje DS nije uspijevaio postići dobre rezultate.

Filip Lakuš, seljak i veteran Prvog svjetskog rata, se s druge strane u članku „*Gospodska i seljačka politika*“ osvrće na pisanja pučkaškog lista „*Seljačke novine*“ koje optužuju Radića i HPSS da se brine samo o državnopravnoj pitanjima i svojoj ideji republike dok zanemaruju svakodnevne probleme seljaka poput cijena sumpora, galice i duhana. Lakuš tvrdi kako je upravo pitanje državnog uređenja sada ključno jer „*dvije, mnogo godina zavadjene srbske gospodske stranke, Pribičevićeva batinaška i Pašićeva radikalna ... hoće da učine ne ravnopravnu Jugoslaviju, nego Veliku Srbiju.*“¹⁰⁸ Državno uređenje osnova je na kojoj se treba rješavati agrarno pitanje i pitanje socijalne sigurnosti seljaštva. Dopisnicima „*Seljačkih novina*“ autor zamjera mišljenje da Hrvati tijekom posljednjeg rata nisu ništa naučili dok on sam tvrdi da je u politiku i HPSS ušao upravo nakon svojeg trogodišnjeg

¹⁰³ Uroić, „Gospodsko i radničko vijećanje,“ 12.V.1920.

¹⁰⁴ Franko Mirošević, „Stjepan Uroić dopisnik *Slobodnog doma* 1920.-1921.,“ *Moslavačko zrcalo II* (2012): 171.

¹⁰⁵ Stjepan Uroić, „Diktatura komunista i batinaša,“ *Slobodni dom*, br.22, 4.VIII.1920.

¹⁰⁶ Mirošević, „Stjepan Uroić,“ 172.

¹⁰⁷ Stjepan Uroić, „Batinaši i njihov batinaški savez,“ *Slobodni dom*, br.19, 14.VII.1920.

¹⁰⁸ Filip Lakuš, „Gospodska i seljačka politika,“ *Slobodni dom*, br.13 i 14, 1.VI.1920 i 8.VI.1920.

ratnog iskustva u Rusiji i Sibiru u kojemu je stekao važna iskustva te „pravu spoznaju čovječanskoga života, te kakova mora biti prava seljačka i čovječanska sloboda.“¹⁰⁹

7. Nemiri u Moslavini pred skupštinske izbore u rujnu 1920. godine

Iako obećano odmah nakon rata, rješenje agrarnog reforme ni u 1920. godini još se nije naziralo. Ono je uvelike opterećivalo i moslavačke seljake pa se seljak Filip Krkač, ponukan još jednom odgodom podijele zemlje u kutinskom kotaru, s tim problemom požalio uredništvu „Slobodnog doma“ člankom „Što je pravo“ koji je izašao 15. rujna 1928. godine. Osim neriješenog agrarnog pitanja, seljake je posebno pogodilo markiranje krunskih novčanica kojim se oduzimalo 20% njezine nominalne vrijednosti, a zatim zamjena kruna u dinare u odnosu 1:4 u korist dinara, iako se stvarni odnos vrijednosti valuta otprilike bio podjednak. Nepovoljan omjer zamjene novca utjecao je i na povećanje poreza koji su porasli četiri puta. Odluka o visini poreza, zemljarine i kućarine – poreza koji su obuhvaćali većinu hrvatskog stanovništva donesena je u jesen 1920. godine, kada su već mnogi seljaci taj porez platili, a sada su retroaktivno morali platiti razliku u cijeni za čitavu godinu unazad, što su seljaci osjećali kao nanesenu nepravdu.¹¹⁰ Također, na prostor cijele Kraljevine SHS proteže se *Zakon o taksama* bivše Kraljevine Srbije, s kojim nitko na bivšim prostorima Austro-Ugarske nije bio upoznat pa je ostavio velike mogućnosti korupciji činovništva i prevarama, kojima su najpodložniji bili upravo seljaci.

Na cjelokupni teritorij Kraljevine SHS protegnuti su i vojni zakoni Kraljevine Srbije. Dodatna vojna obaveza od dva mjeseca protegnula se i na sudionike Prvog svjetskog rata, a pozivi na vojne vježbe slali su u jeku najvećih poljoprivrednih radova kao vrsta pacificiranja sela. Ročnici su često odbijali služiti vojni rok bježeći od svojih kuća, a u tom slučaju vojska i žandarmerija bi članove bjegunčeve obitelji i ukućane uzimala kao taoce dok se on ne preda vojnim vlastima. Fizičke kazne batinanjem u vojsci Kraljevine SHS bile su svakodnevna pojava, na koje stanovništvo nije naviklo pošto je austrougarskoj vojsci takav oblik kažnjavanja bio nepoznat. Osim toga, vojni su se zakoni protezali i na neka djela civilnog

¹⁰⁹ Lakuš, „Gospodstva i seljačka politika,“ 1.VI.1920 i 8.VI.1920.

¹¹⁰ Godstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 32.

kaznenog zakona, što je proizašlo iz činjenice da je Vrhovna komanda vojske Kraljevine SHS područje Hrvatske nakon 1918. godine smatrala neprijateljskim okupiranim područjem.¹¹¹

Nezadovoljstvo koje je postojalo još od drugog hapšenja Radića u ožujku 1920. godine dalo je raspoloženju pobune dodatni politički karakter.¹¹² Kap koja je prelila čašu strpljenja među seljacima bila je odluka o popisivanju i žigosanju konja i rogate stoke za potrebe vojske, što je u Kraljevini Srbiji bilo uobičajen postupak, ali stran stanovnicima bivše Austro-Ugarske Monarhije. Kako je u Hrvatskoj bio običaj da kupac prilikom kupovine grla isto označi svojim žigom među stanovništvom je došlo do sumnje da vojska žigosanjem prisvaja popisano blago i da ga seljak nakon žigosanja više neće moći prodati.¹¹³

Pobuna seljaka započela je u Velikom Grđevcu u Grubišnopoljskom kotaru gdje su se okupili seljaci iz okolnih sela i domaće ljude odgovorili od predaje konja. Prema izvješću bana Matka Laginje prva komešanja zabilježena već 2. rujna 1920. godine, da bi 4. rujna došlo do sukoba u kojemu je poginuo jedan seljak, a žandarski odred koji je bio stacioniran u Vel. Grđevcu je nagnan u bijeg prema Bjelovaru.¹¹⁴ Vijesti o ustanku prenosile su se velikom brzinom zvonjavom crkvenih zvona i glasnicima na konjima. Tako već istoga dana ustanak protiv popisivanja stoke počinje i u Garešnici, označivši dolazak bune u moslavački kraj. Seljačka masa napala je žandarmerijsku postaju prilikom čega su ubijena dvojica seljaka, Pavao Kolarević i Jakob Krnjak. Ustanak se brzo širi i prema Bjelovaru i Križevcima (općine Rača, Severin, Velika Pisanica, Gudovac, Vrbovec),¹¹⁵ a u Čazmi su seljaci uspjeli nakratko nadjačati žandare i ovladati mjestom. Osvojili su općinsku zgradu i iz nje, ali i iz privatnih kuća uzeli sve oružje koje su mogli pronaći. Seljake koji se nisu htjeli pridružiti ustanku prijetnjama i batinama su prisilili na suradnju. Ustanci su pokušali i organizirati novi općinski odbor, ali u tome ih je spriječilo vojničko pojačanje koje je stiglo iz Zagreba i skršilo pobunu uhitivši 40 pobunjenika.¹¹⁶ Nakon Čazme buna se preselila južno, prema općini Vojni Križ gdje doživljava kulminaciju. Nemiri su, prema izvješću bana Laginje, započeli kada se u večer 5. rujna okupila naoružana masa i potaknuta nekim ljudima iz Čazme napala žandarmerijsku stanicu.¹¹⁷ Prema izvještaju žandarmerijske stanice napadača je bilo oko 2000 dok je postaju branilo samo šest žandara. Stanica je osvojena bez otpora, a žandari su

¹¹¹ Franko Mirošević, „Buna i nemiri u Moslavini u rujnu 1920. godine,“ *Zbornik Moslavine XIII* (2012.): 62.

¹¹² Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika* (Zagreb: Durieux, 1995.), 203.

¹¹³ Mirošević, „Buna i nemiri,“ 64.

¹¹⁴ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv. br. 225.

¹¹⁵ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv. br. 225.

¹¹⁶ Mirošević, „Buna i nemiri,“ 66.

¹¹⁷ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv. br. 225.

razoružani i opljačkani.¹¹⁸ U daljnjem opisu događaja zapovjednik žandarmerijske postaje Ivan Kirigin tvrdi da je među prvim seljacima koji su ušli u osvojenu postaju bio upravo Filip Lakuš, član izvršnog odbora HPSS-a, s bratom Milanom, kao i Štef Brajdić, te mnogi druge koje on prepoznaje kao članove i simpatizere HPSS-a.¹¹⁹

Seljaci su nakon osvajanja i pljačkanja žandarmerijske stanice ušli i u općinsku zgradu, gdje su spalili sve dokumente vezane uz njihova dugovanja i slike kralja Petra i regenta Aleksandra, te su naposljetku osvojili i željezničku stanicu u obližnjem Novoselcu gdje su zarobili i vlak koji je putovao iz Zagreba prema Novskoj.¹²⁰ Pristup željeznici, mogućnost blokiranja glavne prometnice između Zagreba i Beograda i korištenje vlakova u svrhe daljnjeg širenja ustanka posebno su uznemirile vlasti koje traže što bržu reakciju vojske. Izvještaji govore o 3000 ustanika koji su osim puškama naoružani i s 3 ili 4 mitraljeza.¹²¹ Za razliku od Garešnice i Čazme gdje je buna brzo ugušena, seljaštvo je u Vojnom Križu bilo dobro organizirano. Kao vođe bune ističu se: Filip Lakuš, Đuro Kralj, Stjepan Medanec, Andro Vidoš, Jakov Stabarković i Mato Božičević. Osnovana je „Narodna garda“ koja je preuzela nadzor nad Vojnim Križem i Novoselcem, a postavljen je i šef željezničke postaje. Ustanička vlast spremala se za proglašenje Kriške republike, povezivanje s drugim pobunjenim seljacima i pohod na Zagreb u kojem je cilj bio uspostaviti republiku, a Radića osloboditi iz zatvora i postaviti za predsjednika.¹²²

Buna se iz Križa proširila dalje. U Kloštar Ivaniću masa iz okolnih sela je napala oružničku postaju u kojoj su se žandari brzo predali, ali je financijska straža nastavila borbu kod nisu ostali bez streljiva kada su se i oni bili primorani predati. U borbi su život izgubila dva pripadnika financijske straže. Nakon toga, ustanici su napali općinsku zgradu, spalili općinsku arhivu i izbacili činovnike.¹²³ Općinski bilježnik Nikola Čabajevac uspio je pobjeći iz Kloštra i u svom je iskazu Kraljevskom redarstvenom povjereništvu u Zagrebu rekao kako su se prilikom nereda čuli povici potpore Radiću i republici. Komunisti su se u buni držali postrani, su ih moralno podržavali. Nadalje smatra da se radi o organiziranom prevratu koji je počeo u Čazmi i Garešnici, iako to nije mogao potvrditi nikakvim dokazima.¹²⁴

Sela Mala i Velika Ludina napadnuta su iz smjera Vojnog Križa, a potom je i 6. rujna napadnuta Popovača. Prvu je skupinu od oko 1000 ljudi žandarmerija uspjela primiriti, ali je

¹¹⁸ Paver, *Zbornik građe, dok. br.223, 9.IX.1920.*, 305.

¹¹⁹ Mirošević, „Buna i nemiri,“ 67.

¹²⁰ Mirošević, „Buna i nemiri,“ 67.

¹²¹ Paver, *Zbornik građe, dok. br.193, 6.IX.1920.*, 289.

¹²² Mirošević, „Buna i nemiri,“ 67.

¹²³ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv.br. 225.

¹²⁴ Paver, *Zbornik građe, dok. br.202, 8.IX.1920.*, 292.

druga grupa upala u oružničku postaju, općinsku zgradu i poštanski ured, nakon čega je zatražena pomoć.¹²⁵ Istoga dana okupili su se seljaci iz sela Gračenice i Repušnice s ciljem ulaska u Kutinu. Kada su idućeg jutra napali grad dočekao ih je snažan zajednički otpor žandara i vojske koja je netom pristigla iz Novske. Malobrojna (30-ak vojnika i 30-žandara), ali bolje naoružana postrojba uspjela je odbiti napad 500-ak seljaka i tijekom dana ponovo uvesti red u selima Repušnica i Gračenica. Tijekom borbi jedan je seljak ubijen, nekoliko ih je ranjeno, a uhićeno je i 15 vođa ustanka. Među njima se našao i Stjepan Uroić koji je prema izvještajima bio jedan od vođa pobunjenih seljaka.¹²⁶

Buna u Moslavini postupno je gušena. 9. rujna vojska i žandari su ušli u Popovaču, a red je uspostavljen i u Kloštar Ivaniću.¹²⁷ U noći sa 7. na 8. rujan i u Vojni Križ je stigla vijest da vojska nadire i da će iduće jutro napasti seljake. Održano je vijećanje u kojem su seljaci odbili prijedlog Filipa Lakuša da se pobuna obustavi, a svi koji su u njoj sudjelovali sakriju oružje i pođu svojim kućama. Umjesto toga podržan je prijedlog Đure Kralja koji je smatrao da vojsci treba pružiti otpor. Počelo se s pripremama za dolazak vojske. Utvrđena je željeznička stanicu u Novoselec i oko nje su iskopani rovovi. Vojska i žandarmerija stigla je vlakom u Novoselec u 10 sati ujutro, 9. rujna, iz smjera Kutine i Popovače gdje su već uspostavili red. Major Krnić pokušao je, prema izjavi izrečenoj u istrazi, smiriti seljake i izbjeći bitku, a seljaci su za uzvrat vojsci ponudili da se preda i pridruži buni. Kako je pokušaj mirenja neuspješno okončan započela je bitka između ustanika i vojske, koja je trajala, prema izjavama svjedoka oko šest sati. Seljaci su nadjačani tek kada je vojsci stiglo pojačanje iz smjera Čazme koje ih je uspjelo napasti iza leđa. Kako ne bi bili uhvaćeni mnogi su pobunjenici tada pobjegli u šume Moslavačke gore. Prema izvještajima, toga su dana u borbi poginule 24 osobe, od toga 14 seljaka, 3 činovnika, 2 vojnika i 2 pripadnika financijske straže.¹²⁸

Nakon gušenja bune mnogi su vođe pobjegli dok ih je samo manji dio vlast uspjela uhvatiti. Stjepan Uroić uhapšen je nakon neuspjelog napada na Kutinu zajedno s još 16 seljaka te je sproveden u bjelovarski zatvor gdje se održalo i suđenje, iako se ne zna kolika je i kakva kazna bila, ali je sigurno da je Uroić već 8. prosinca 1920. godine bio na slobodi pošto je sudjelovao na Izvanrednoj skupštini HRSS-a u Zagrebu gdje je održao i važan govor.¹²⁹ Filip Lakuš je pobjegao u Zagorje i tamo se skrivao pod drugim imenom. Za njim je raspisana

¹²⁵ Paver, *Zbornik građe, dok br. 199. i 201., 7.IX.1920.*, 291.

¹²⁶ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv. br. 225.

¹²⁷ Paver, *Zbornik građe, dok. br. 252, 13.IX.1920.*, 324.

¹²⁸ Mirošević, „Nemiri i buna,” 71.

¹²⁹ Mirošević, „Stjepan Uroić,” 183.

tjeralica, ali nema dokaza da je uhapšen ili da mu se ikada sudilo.¹³⁰ Vinko Lovreković, prijeratni zastupnik HPSS-a u Hrvatskom saboru bio je tražen od strane žandarmerijske postaje Kloštar Ivanić, ne zbog direktnog sudjelovanja u pobuni, nego zbog držanja neprijavljenih skupština u okolici Čazme, Ivanić Grada i Križa u danima netom prije izbijanja ustanka.¹³¹ Stanovništvo pobunjenih općina mjesecima nakon ustanka trpjelo je teške represalije vladajućeg režima.¹³² O tome svjedoče brojne prijave za zlostavljanje protiv pripadnika žandarmerije ili vojske s priloženim liječničkim nalazima.¹³³ Kriški župnik Juraj Tomac, koji nije osobno sudjelovao u pobuni, pisao je banu Luginji o zlostavljanjima seljaka koji su se vratili u Vojni Križ i predali vlasti, te molio da se vojska i osoblje koje čini ta nedjela povuče s terena.¹³⁴ Slavko Degoricija piše i o ubojstvima seljaka. Tako je 16. rujna ubijen seljak Filip Holić, a u okolici Novoselca zapaljeno je nekoliko vinograda i klijeti. Prenosi da seljani Novoselca govore: „*Kaj smo mi Srbina krivi da nam pale i ubijaju starce?*“¹³⁵

Takva izjava može se protumačiti da je pobuna u jesen 1920., barem na selu, percipirana kao nacionalni sukob. Brojni su izvještaji o stranim agentima, pretežito talijanskim i mađarskim, s kojima su pobunjenici u vezi pa je vlast sumnjala na opću pobunu u Hrvatskoj, potaknutom od strane HPSS-a, posebno nakon Radićevog govora u Galdovu, koji je u vladajućim krugovima pogrešno percipiran kao poziv na separatizam i stvaranje samostalne hrvatske države, i činjenice da su se mnogi istaknuti članovi HPSS-a našli u vodstvu ustanka. Ipak, u svom izvještaju ban Matko Luginja isključuje mogućnost organizirane pobune seljaštva pod vodstvom HPSS-a s ciljem rušenja vlasti. Luginja je smatrao da je buna izazvana žigosanjem i popisivanjem stoke što je prouzročilo spontanu reakciju stanovništva. Odgovornost HPSS-a prema banu stoji u utjecaju Radićevog gesla „*proti gospodi*“ i „*za Hrvatsku seljačku republiku*.“¹³⁶ Glasilo HPSS-a, „*Slobodni dom*,“ u članku „*Događaji u bjelovarskoj i zagrebačkoj županiji*“ objavljenom 15. rujna 1920. godine ukratko opisuje tijek ustanka ograđujući se od huškača koji su s krivim informacijama seljaštvo nagnali na otpor. „*Slobodni dom*“ kod svojih čitatelja apelira na poštivanje vlasti i prenosi vijest da je popisivanje stoke prekinuto u cijelog zemlji nakon izbijanja prvih nereda. Ipak, ostaje činjenica da su vodeći ljudi pobune ujedno bili i istaknuti članovi HPSS-a. Filip

¹³⁰ Paver, *Zbornik građe, dok. br. 352, 17.XI.1920.*, 415.

¹³¹ Paver, *Zbornik građe, dok. br. 265, 15.IX.1920.*, 333.

¹³² Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*, 109.

¹³³ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv. br. 225.

¹³⁴ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv. br. 293.

¹³⁵ Degoricija, „*Razvoj radničkog pokreta*,“ 182.

¹³⁶ HDA, *Politička situacija (Grupa XXI)*, inv. br. 225.

Lakuš, Stjepan Uroić i Mijo Stuparić otvoreno su stali na čelo pobune. Ivo Banac mišljenja je da su lokalni vođe HPSS-a poticali pobunu kada je ona buknila, dajući joj političko-revolucionarni karakter, ali je nisu otpočetak planirali i potaknuli što je bilo mišljenje središnje vlasti.¹³⁷ Središnjica stranke vjerojatno je prešutno odobravalala politički smjer pobune, kako bi se zbog Radićevog zatočenja načinio pritisak na vlast, ali se teško može dokazati da je sudjelovala u planovima i samoj organizaciji oružane pobune. Uzimajući pak u obzir Radićev pacifistički stav i politiku vrlo je vjerojatno da je članstvo HPSS-a na terenu djelovalo na svoju ruku, bez znanja i uputa koje su stizale iz Zagreba.¹³⁸ Kako je izostala naknadna organizacija masovnog seljačkog bunta diljem Hrvatske tako se, nakon intervencija vlasti, ugasila i pobuna u Moslavini.

8. Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine

„Privremeno narodno predstavništvo donijelo je dana 2. rujna 1920. godine *Zakon o Izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu Kraljevstva SHS*. Za datum izbora određen je 28. studeni 1920. godine.“¹³⁹ Stjepan Radić u to je vrijeme bio zatvoru na temelju presude od 4. kolovoza kojom je osuđen na dvije i pol godine zatvora i obavezan post 1. prosinca zbog govora protiv kralja i države. Prvi post u zatvoru Radić nije dočekao jer je ukazom regenta Aleksandra pušten na slobodu dan prije održavanja izbora, 27. studenog. Takav potez može ukazati da je cijeli sudski proces i zatvaranje Radića bila smišljena akcija kojom se trebalo potkopati predizborne akcije HPSS-a. S predsjednikom iza rešetaka očekivao se izborni poraz stranke pa zadržavanje Radića u zatvoru nakon izbora za režim više nije bilo oportuno.¹⁴⁰

Te akcije, međutim nisu zaustavile pripreme HPSS-a za izbore. Predsjedništvo stranke odlučilo je da će HPSS na izbore izaći samostalno, unatoč prijedlozima Hrvatske zajednice da sve hrvatske stranke: HSP, HPSS, HPS i HZ na izbore izađu sa zajedničkom listom. HSP je također predložio koaliciju HPSS-u, što je stranka odbila, no suradnja s pravašima se nastavila tako da su pozvali svoje glasače da u mjestima gdje HSP nije imao istaknutog kandidata

¹³⁷ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 211.

¹³⁸ Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 212.

¹³⁹ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 193.

¹⁴⁰ Matković, *Povijest HSS*, 79.

glasaju za kandidate HPSS-a.¹⁴¹ Odmah nakon smirivanja nereda u Hrvatskoj prouzrokovanih popisom i žigosanjem stoke stranka počinje s agitacijom. Glavni alat predizborne agitacije bile su novine i živa riječ. „*Slobodni dom*“ 23. rujna prenosi članovima i simpatizerima na terenu odluku predsjedništva stranke da se izborni sastanci u cijeloj Banskoj Hrvatskoj moraju održati u danima između 3. i 10. listopada. Na tim se sastancima trebao pročitati i protumačiti skraćeni program stranke i potaknuti čitanje „*Slobodnog doma*.“ Predsjedništvo daje upute na temelju kojeg zakona i kako sazvati skupštine, preporučujući da se do 20. listopada skupštine sazivaju u zatvorenim, privatnim prostorima zbog toga što za takve skupove nije potrebna prijava kotarskim vlastima, a nakon toga neka organiziraju i na otvorenome. Kao posljednju opasku predsjedništvo navodi da na svakom skupu jedan od govornika prigovori uskrati prava glasa ženama, te nasilju i pljenidbi brojeva „*Slobodnog doma*.“¹⁴²

Na području Moslavine održano je tijekom predizbornog razdoblja više skupova. 31. listopada 1920. godine održan je pouzdanički sastanak HPSS-a u selu Mostarima, općina Kloštar Ivanić, kotar Čazma, u kući simpatizera Josipa Cvetkovića, 11. studenog u Grabernici, općina Dubrava, u kući Ivana Kranjca. 7. studenog održan je sastanak u Staroj Marči. Na njemu se našao i lugar Radošević koji je prema pisanju Franje Rafaja napao politiku Stjepana Radića govoreći kako on radi protiv državnog jedinstva te kako zavodi narod. Rafaj navodi da je spomenuti lugar Radošević po narodnosti Srbin i pripadnik Demokratske stranke pa stoga ne čudi njegova izjava. 14. studenog Franjo Rafaj je održao sastanak u Štefanju na kojem je, kao i na drugim sastancima pojasnio ulogu Ustavotvorne skupštine, kao i program HPSS-a. Na svim se sastancima skupljao i novac za izborni fond stranke, a donacije su se redovito objavljivale u brojevima „*Slobodnog doma*.“¹⁴³

U Kutinskom je kotaru, u odsustvu Stjepana Uroića koji se nalazi u zatvoru u Bjelovaru, kampanju vode Mijo Stuparić i Mato Jagatić. Organiziraju sastanke na području Gornje Jelenske, Popovače, Osekova, ali i Križa.¹⁴⁴ Najveća skupština u Moslavini sazvana je 14. studenog u Garešnici. Sazvao ju je Imbro Kirin iz obližnjeg sela Tomašice, član glavnog odbora stranke. Fran Škrinjar za „*Slobodni dom*“ piše da su u Garešnicu došle dvije velike povorke iz Trnovitice i Tomašice pod zastavama. Govorili su: Josip Kirin, župnik Škrinjar, Čižmeković, Crnčić i Bogdan. Napominje da se na skupštini skupilo između četiri do pet tisuća ljudi, dok je na Wilderovoj skupštini (skupštini DS-a op.a.) koja je bila u isto vrijeme

¹⁴¹ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 193.

¹⁴² „Izborni sastanci HPSS po cijeloj banskoj Hrvatskoj imaju se sazvati za dane 3. i 10. listopada,“ *Slobodni dom*, br. 29., 23.IX.1920.

¹⁴³ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 195.

¹⁴⁴ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 196.

bilo tek 50-ak prisutnih građana. Čižmeković je upozorio pristaše da „je prva škatulja batinaška i da seljaci ne nasjedaju na prijetnje batinaša da će oduzimati blago ako ne budu izabrani.“¹⁴⁵

Moslavci su glasovali su Bjelovarsko-križevačkom izbornom okružju, koji se poklapao s granicama Bjelovarsko-križevačke županije. Istaknuti kandidati HPSS-a bili su:

1. Stjepan Uroić, poljodjelac iz Repušnice (Kutina);
2. Josip Čižmeković, poljodjelac iz G. Plavnica (Bjelovar);
3. Tomo Jalžabetić, ratar iz Đurđevca;
4. Martin Crnčić, poljodjelac iz Ruševca (Križevci);
5. Miško Crljenak, poljodjelac iz Sv. Petra Čvrstice;
6. Franjo Rafaj, poljodjelac iz Grabovnice;
7. Filip Lakuš, poljodjelac iz Širinca;
8. Mijo Stuparić, poljodjelac iz Vidrenjaka;
9. Petar Gaži, poljodjelac iz Hlebina,
10. Dr. Vladimir (Vladko op.a.) Maček, odvjetnik iz Zagreba i
11. Franjo Škrinjar, župnik iz Đulovca,

dok su zamjenici bili:

1. Dr. Ivan Lebović, odvjetnik iz Bjelovara i
2. Dr. Vatroslav Fabek, odvjetnik iz Bjelovara.¹⁴⁶

Navedeni popis ukazuje da se HPSS držao svojih propagiranih načela te da su veliku većinu kandidata činili seljaci „od pluga i motike.“ Koliki je značaj Moslavina imala u izbornoj politici Seljačke stranke govori i činjenica da je od jedanaest kandidata u Bjelovarsko-križevačkoj okruhu čak četvorica, više od četvrtine, upravo iz moslavačkog kraja.

Hrvatska pučka seljačka stranka na izborima za Ustavotvornu skupštinu doživjela je veliki uspjeh u Banskoj Hrvatskoj. Osvojila je pretežiti dio hrvatskih glasova (230 000) i 50 zastupničkih mjesta.¹⁴⁷

Prema izvješću Glavnog biračkog odbora pri Sudbenom stolu u Bjelovaru u Bjelovarskoj-križevačkom izbornom okruhu premoćno je pobijedila HPSS s osvojenim 51 441 glasom od ukupno 64 915 glasova, što je 80% ukupnog broja glasova okruga. Seljačka stranka je na temelju tih glasova dobila devet od jedanaest zastupničkih mjesta. Druga dva mjesta pripala su Demokratskoj stranci. Izabrani su zastupnici: Stjepan Uroić, Filip Lakuš, Josip

¹⁴⁵ Fran Škrinjar, „Veličanstvena skupština u Garešnici,“ *Slobodni dom* br. 38, 21.XI.1920.

¹⁴⁶ „Kandidati hrvatske seljačke stranke,“ *Slobodni dom*, br. 38, 21.XI.1920.

¹⁴⁷ Matković, *Povijest HSS*, 79.

Čižmeković, Tomo Jalžabetić, Martin Crnčec, Miško Crljenak, Franjo Rafaj, dr. Vladko Maček i Fran Škrinjar. Mijo Stuparić nije izabran zbog isticanja liste HSP-a u Vojnom Križu, koju je vodio župnik Juraj Tomac unatoč suprotnom dogovoru s vodstvom HPSS-a. Njegovi glasovi nedostajali su Stupariću, što je omogućilo demokratskom kandidatu Rudiću osvajanje mjesta zastupnika.¹⁴⁸

Kako su glasovali stanovnici Moslavine ne može se pouzdano ustvrditi zbog nedostatka izbornih rezultata za pojedine općine i kotare, ali je djelomično mogu rekonstruirati. U sljedećim tablicama mogu se vidjeti djelomični za pojedine općine i mjesta čazmanskog, garešničkog i kutinskog kotara.

	Općina	DS	HPSS	KPJ	SS	NRS	HSP	HZ	HPS
kotar Čazma	Kloštar Ivanić	175	1747	22	4	7	14	16	11
	Ivanić Grad	22	100	20	-	-	1	5	30
	Vojni Križ	64	1325	8	6	15	426	9	19
kotar Kutina	Kutina	285	667	6	2	5	5	48	11
	Velika Ludina	13	966	4	1	-	15	21	11
	Popovača	16	1598	19	5	2	19	42	36

149

Iz nepotpunih se izvješća za ostala mjesta Čazmanskog¹⁵⁰ i Garešničkog¹⁵¹ kotara može iščitati sličan trend.

	Mjesto	DS	HPSS	KPJ	SS	NRS	HSP	HZ	HPS
kotar Čazma	Štefanje, općina Štefanje	22	652	-	-	1	-	6	4
	Čazma, općina Čazma	31	583	12	-	1	-	15	8
	Draganić, općina Čazma	2	689	-	-	1	-	1	1
kotar Garešnica	Garešnica, općina Garešnica	74	493	-	-	9	-	4	4
	Hercegovac, opć. Hercegovac	138	370	-	-	2	-	4	4

¹⁴⁸ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 200.

¹⁴⁹ Paver, *Zbornik građe, dok. br. 391, 3.XII.1920.*, 432.

¹⁵⁰ HDA, *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII)*, inv.br. 10.

¹⁵¹ HDA, *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII)*, inv.br. 20.

	Tomašica, opć. Garešnica	9	461	-	-	-	-	1	3
	Bršljanica, opć. Vukovje	402	201	-	-	-	-	1	3

Iz navedenih primjera može se sa sigurnošću ustvrditi da su stanovnici tri moslavačka kotara gotovo plebiscitarno glasovali upravo za HPSS. Iznimke su općine koje imaju veći broj srpskog stanovništva, poput Kutine i Kloštar Ivanića ili je srpsko stanovništvo većinsko, poput općine Vukovje. U tim se općinama može zamijetiti da je veći broj glasova dobila Demokratska stranka, dok možemo ustvrditi da je jedino u općini Vukovje Demokratska stranka ostvarila pobjedu. Općina Vojni Križ, iako je i tamo HPSS pobijedio na izborima, također se ističe velikim brojem glasova koji su pripisani HSP-u što mogu zahvaliti upravo karizmatičnoj osobi župnika Juraja Tomca. Time je općina Vojni Križ jedina zadržala tradiciju pravaštva koju je prije rata njegovao cijeli bivši kriško-kutinski izborni kotar. Izborima za Ustavotvornu skupštinu HPSS se pokazala i dokazala kao vodeća politička stranka u Hrvatskoj i legitimni predstavnik hrvatskog naroda u Ustavotvornoj skupštini. Dominaciju koju je stranka u Banskoj Hrvatskoj započela na izborima 1920. godina nastaviti će i u narednim godinama, do kraja postojanja Kraljevine Jugoslavije 1941. godine.

9. Stranački život u Moslavini 1921. i 1922. godine

Uspjeh na izborima za Ustavotvornu skupštinu potaknula vodstvo HPSS-a na pojačanu aktivnost. Već 7. prosinca 1920. godine Radić saziva sjednicu Glavnog odbora stranke na kojoj se raspravljalo o promjeni imena, a na velikoj skupštini na zagrebačkom Sajmištu pred 100 000 uzvanika prihvaćen je novi naziv stranke – Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS). Na skupštini su zastupnici izabrani na listi Seljačke stranke položili zakletvu da će do „*zadnjeg dana života svoga, svom dušom, svim srcem, svim umom i svom snagom svojom, svakim pravednim načinom raditi na tom, da svoju i svetu i dragu domovinu Hrvatsku uredimo na temelju prava narodnog samoodređenja, a u pravednom sporazumu sa svim ostalim Južnim Slavenima kao neutralnu seljačku republiku u današnjim međunarodnim granicama južnih Slavena kao jedne narodne cjeline...*“, a Radić se u svom govoru osvrnuo da je Hrvatska 29. listopada 1918. godine na temelju odluke Hrvatskog sabora postala neovisna država, a na temelju rezultata izbora 28. studenog 1920. seljačka republika.¹⁵²

¹⁵² Matković, *Povijest HSS*, 82.

Skupština je naišla na oštre reakcije vlasti i srbijanskih stranačkih listova koji su optuživali HRSS za rušenje vlasti i separatizam, a kao žrtveni jarac s položaja je smijenjen ban Matko Laginja, okarakteriziran kao osoba koja je dopustila bezvlađe u Hrvatskoj. Sve veće nacionalne, hrvatsko-srpske suprotnosti unutar zajedničke države približile su parlamentarne stranke s hrvatskim predznakom unatoč njihovim očitim svjetonazorskim mimoilaženjima. Naposljetku, HRSS, HZ i HSP u proljeće 1921. godine formiraju koalicijsku suradnju poznatu kao Hrvatski blok.

Nastavljena je predizborna represija prema neistomišljenicima režima. Tako Juraja Tomca, župnika u Vojnom Križu prijavljuje žandarmerijska postaja Vojni Križ da je prilikom propovijedi 5. prosinca 1920. nekoliko puta uzviknuo: „Narode mi hoćemo republiku, mi hoćemo republiku... Narode mi ne trebamo nikakova kralja u našoj Hrvatskoj, mi samo hoćemo republiku...”¹⁵³ Zbog tih je riječi Općinsko državno odvjetništvo u Zagrebu tek 29. kolovoza 1921. godine podiglo optužnicu protiv Tomca. Stjepan Uroić u *Slobodnom domu* piše o pijanim oružnicima koji su batinama prisilili seljaka Ivana Feltrina iz Gračenice da ih u pola noći kolima vozi u Kutinu,¹⁵⁴ a mjesna organizacija HRSS-a iz općine Srijedska žali se kako u općinama Ivanskoj i Bereku „oružnici i legionari dobrovoljci idu po selima i hvataju ljude, te ih kundače, mrcvare, tuku žene, djecu i stare ljude...” pod krinkom hvatanja vojnih bjegunaca.¹⁵⁵

Dana 12. prosinca 1920. godine započelo je zasjedanje Ustavotvorne skupštine u Beogradu. Zastupnici HRSS-a u radu Konstituante nisu sudjelovali, odbijajući položiti zakletvu kralju. Umjesto toga okupili su se u Zagrebu na radu na *Ustavu neutralne seljačke republike Hrvatske* koji je prihvaćen na sjednici narodnog zastupstva (svih izabranih zastupnika HRSS-a) 14. svibnja 1921. godine.¹⁵⁶ *Ustav* je predviđao konfederaciju neutralne seljačke republike Hrvatske sa Srbijom, Slovenijom i BiH. Zajedničku je državu opisivao kao neutralnu, mirotvornu i bez stajaće vojske, a provedbu agrarne reforme predstavljao je idejom o ukidanju veleposjeda.¹⁵⁷ *Ustavu* je prethodila *Poruka zastupničke republikanske većine banske Hrvatske regentu Srbije Aleksandru*, donesena 11. veljače 1921. kojom proglašavaju nevaljanom *Adresu* predanu regentu Aleksandru 1. prosinca 1918. smatrajući da je suprotna odluci Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918., te da se u Hrvatskoj vlada okupacijom

¹⁵³ Miškulin, „Župnik Juraj Tomac,” 202.

¹⁵⁴ Stjepan Uroić, „Tomu već jednom mora biti kraj!,” *Slobodni dom*, br.5, 2.II.1921.

¹⁵⁵ „Pritužbe iz naroda,” *Slobodni dom*, br.28, 13.VII.1921.

¹⁵⁶ Matković, *Povijest HSS*, 90.

¹⁵⁷ Stjepan Radić, *Izabrani politički spisi*. (Opatija: Menora, 1995.), 225.

pomoću oružane sile.¹⁵⁸ Ipak, niti *Poruka*, niti *Ustav* kao sredstva političkog pritiska nisu naišli na očekivanu reakciju Beograda i potaknula pregovore između hrvatskog vodstva i centralne vlasti, pa demokratska i radikalna većina, natpolovičnim, a ne dvotrećinskim brojem glasova 28. lipnja 1921. godine izglasavaju ustav, poznat kao Vidovdanski pošto je izglasan na blagdan sv. Vida po julijanskom kalendaru.

Rad središnjice stranke u uređenju državnopravnih pitanja i odnosa s vlasti u Beogradu redovito su pratila i događanja koja su organizirale lokalne podružnice HRSS-a. Skupštine i sastanci članova i pouzdanika - osoba zaduženih za stranačku agitaciju, Seljačke stranke nisu se prestali održavati nakon održanih izbora. Ured velikog župana Bjelovarsko-križevačkog donosi izvješće o tajnim sastancima koje na području općina Hercegovac i Garešnice organizirao je dr. Ante Adžija, odvjetnik iz Grubišnog polja i pristaša HRSS-a. Izvješće navodi kako kruže glasine da su sastanci uvertira u novi republikanski ustanak koji će se dogoditi početkom ožujka 1921. godine, ali je žandarmerija te tvrdnje opovrgnula.¹⁵⁹ Juraj Krnjević 6. travnja 1921. donosi svoj izvještaj o skupštini kojoj je prisustvovao u Vojnom Križu. Prema izvještaju na skupu je bilo 6000 pristaša HRSS-a s 36 trobojnica, osam tamburaških sastava i jednom limenom glazbom. Skupštinu je organizirao „domaći zastupnik Filip Lakuš,“ dok su ostali govornici uz Krnjevića bili: Barbara Podolski, predsjednica kriške ženske organizacije, Stjepan Uroić, Franjo Rafaj, Mijo Stuparić i Vladko Maček.¹⁶⁰

Druga velika skupština u Moslavini organizirana je 24. travnja u Čazmi, a sazvala ju je kotarska organizacija na čelu s Franjom Rafajem. Glavni gost skupštine bio je predsjednik HRSS-a, Stjepan Radić kojeg je dočekalo oko 8000 oduševljenih pristaša koji su pristigli iz svih sela Čazmanskog kotara, a brojni i iz kotara Garešnica i Bjelovar.¹⁶¹

Od 1920. godine pokušavaju se formirati i novi općinski odbori i općinska vlast, no to u velikom dijelu općina u Banskoj Hrvatskoj nije polazilo za rukom jer su izabrani odbornici, većinom pristalice HRSS-a odbijali položiti zakletvu kralju. Tako kotarski predstojnik kotara Čazma 28. listopada 1921. javlja županu Bjelovarsko-križevačkom da u upravnim općinama Čazma, Križ, Štefanje, Dubrava i Kloštar Ivanić ne funkcioniraju općinski odbori zbog odbijanja polaganja zakletve, dok je jedino odbor Ivanić Grada pristao položiti zakletvu. Predstojnik napominje odbornici odbijaju položiti zakletvu kralju uzaludno vjerujući da će ipak doći do promjene Ustava i uspostave republike, a i mnogi se boje terora od strane svojih

¹⁵⁸ Matković, *Povijest HSS*, 89.

¹⁵⁹ HDA, *Građanske stranke i društva (Grupa VI)*, inv. br. 3.

¹⁶⁰ Juraj Krnjević, „U čem je jamstvo naše pobjede?,“ *Slobodni dom*, br. 14, 6.IV.1921.

¹⁶¹ Franjo Rafaj, „Sjajna skupština HRSS u Čazmi,“ *Slobodni dom*, br. 18, 4.V.1921.

sumješšana.¹⁶² U sličnoj se situaciji našao i kotarski predstojnik kotara Kutina koji 18. listopada 1921. javlja da općinski odbori nisu oformljeni u općinama Popovača i Ludina dok je odbor u općini Kutina oformljen nakon što je 13 do 18 odbornika pristalo dati prisegu kralju.¹⁶³ U kotaru Garešnica prisegu kralju dali su odbornici općina Garešnica, Vukovje i Veliki Zdenci, dok su to odbili učiniti odbornici općina Hercegovac i Berek. Kotarski predstojnik to objašnjava jakim utjecajem *radićevaca* u navedene dvije općine.¹⁶⁴

Općine koje se ističu svojim davanjem zakletve mahom su općine s većim urbaniziranim naseljima (Ivanić Grad, Kutina, Garešnica) ili općine s velikim postotkom srpskoga stanovništva (Vukovje, Veliki Zdenci) pa iako se zbog manjkavosti arhivske građe ne mogu rekonstruirati točni rezultati općinskih izbora može se zaključiti da u tim općinama pristalice HRSS-a nisu odnijele pobjedu na izborima.

Ni u 1922. godini nisu posustajale aktivnosti mjesnih, općinskih i kotarskih organizacija HRSS-a na terenu. Osim skupština i pouzdaničkih sastanaka sve su češći oblik agitacije seoske zabave. Zabave su bile edukativnog karaktera, namijenjene prvenstveno mladima. U Čazmi je seoska zabava održana 15. siječnja 1922. godine u lokalnoj pučkoj školi, a tema predavanja koja su se organizirala bile su seoske zadruge, seljačka prosvjeta i gospodarska organizacija sela. Predavanja su održali Pavle Radić, ravnatelj Glavne zadruga hrvatskog seljačkog gospodarskog društva i Josip Košutić, predsjednik Sveučilišnog udruženja „Matija Gubec.“ Radić je svoje predavanje posvetio promicanju seoskog zadrugarstva, spominjući pritom primjer Danske kao uspješne seoske države. Košutić je pak u svom govoru skrenuo pažnju na rješavanje pitanja nepismenosti, kao osnovnog pitanja koje koči gospodarski, politički i kulturni razvoj naroda. Nakon predavanja uslijedila je zabava čiji je prihod išao za gradnju Hrvatskog seoskog doma u Zagrebu, a Košutić ju opisuje kao složnu i ugodnu.¹⁶⁵ „Slobodni dom“ javlja i o sličnim zabavama u Velikoj Ludini, koju je organizirala domaća mladež uz pomoć Mije Stuparića¹⁶⁶ i Velikoj Trnovitici, gdje je zabavu priredila Hrvatska čitaonica iz Hercegovca.¹⁶⁷

¹⁶² HDA, *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII)*, inv. br. 210.

¹⁶³ HDA, *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII)*, inv. br. 242.

¹⁶⁴ HDA, *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII)*, inv. br. 221.

¹⁶⁵ Josip Košutić, „Seoska zabava u Čazmi,“ *Slobodni dom*, br. 4, 23.I.1922.

¹⁶⁶ Mijo Stuparić, „I opet dokaz seljačke prosvjete,“ *Slobodni dom*, br. 8, 20.II.1922.

¹⁶⁷ Josip Bogdan, „Zabava u Vel. Trnovitici,“ *Slobodni dom*, br. 19., 7.V.1922.

10. Skupštinski izbori 1923. godine

Već u ljeto 1922. godine pojavili su se znakovi slabljenja vladajuće radikalsko-demokratske koalicije, koja se napokon u prosincu 1922. raspala, dobrim dijelom i zaslugama Hrvatskog bloka, tj. samoga Radića. Skupštinski izbori raspisani su za dan 18. ožujka 1923. godine. Raspisivanjem izbora ostvaren je cilj Hrvatskog bloka – stvaranje pritiska na beogradsku vlast djelovanjem jedinstvenog hrvatskog fronta, pa je i svrha daljnjeg postojanja bloka dovedena u pitanje. U izbornoj utrci savezništvo s „kaputašima“ HRSS-u je postao nepotreban balast¹⁶⁸, pa je Radić postupno, izbacivanjem HSP-a iz Bloka, a potom udaljavanjem od HZ rasformirao koaliciju hrvatskih stranaka.

HRSS na izbore je izašao samostalno, pravilno tumačeći želju svojih glasača. Franjo Franjević, predsjednik mjesne organizacije stranke iz Sušnjare, kotar Čazma, pisao je u „*Slobodnom domu*,“ od 7. siječnja 1923. kako njegovi sumještani nisu pobornici Hrvatske zajednice, te s općinskim službenicima, zajedničarima imaju loša iskustva.

U predizborno vrijeme stranka pojačava svoju aktivnost, koristeći već prokušani recept iz 1920. godine – kombinaciju stalne terenske prisutnosti, žive riječ kojom se seljaštvu prenosi program i cilj politike HRSS-a i pisanja stranačkog glasila „*Slobodnog doma*.“ Seljačka je stranka u Moslavini velike skupštine održala u Kutini, Ivanić-gradu i Garešnici o čemu se opširno piše u „*Slobodnom domu*.“ U Kutini je održana jedva od prvih predizbornih skupština, 21. siječnja 1923. Organizator skupštine bio je Stjepan Uroić, a glavni gost i govornik predsjednik HRSS-a, Stjepan Radić. U govoru koji je održao Radić se osvrnuo na borbu naroda za uređenje države prema vlastitim željama, a ne prema željama gospode. Hrvatsku gospodu kritizirao je zbog ujedinjenja sa Srbijom bez uvjeta, dok je *frankovce* (HSP) kritizirao zbog odbijanja bilo kakvih pregovora sa Srbima ističući potrebu suradnje sa svim narodima. Osim Radića, na skupštini su govorili i Stjepan Uroić, Mijo Stuparić, Karlo Kovačević, Ivan Pernar i Antun Janeković. Usprkos zimi i lošem vremenu „*Slobodni dom*“ prenosi da je skupštini prisustvovalo 20 000 pristalica iz Kutinskog kotara, ali i iz susjednih kotareva: Novske, Garešnice, Čazme i Siska.¹⁶⁹

Druga velika skupština HRSS-a održana je 11. veljače 1923 u Ivanić Gradu. Zanimljivo je da je skupština održana samo dva dana nakon što je u Ivanić Gradu osnovana organizacija HRSS-a. Organizacija je bila specifična što u nju, zbog urbanih karakteristika Ivanića, nije učlanjen niti jedan seljak, nego su tijelo HRSS-a u potpunosti činili obrtnici i

¹⁶⁸ Matković, *Povijest HSS*, 106.

¹⁶⁹ August Košutić, „Skupština HRSS u Kutini,“ *Slobodni dom*, br. 5, 28.I.1923.

građani. Stjepan Buć, koji je skupštini prisustvovao kao gost iz Dubrovnika skupštinu opisuje kao jednu od najorganiziranijih i najljepših koje je vidio. Izvještava da se na Sajmištu skupilo preko dvanaest tisuća skupštinara, 345 konjanika, 48 barjaka, dvanaest tamburaških zborova i vatrogasna glazba iz Ivanić Grada. Skupštinu je sazvao i na njoj bio glavni govornik Franjo Rafaj. Govorio je o značenju seljačke borbe Matije Gubca i njegove veze s današnjom borbom HRSS-a i Stjepana Radića. Osim Rafaja na skupštini su govorili Stjepan Buć koji se osvrnuo na republikanstvo i neutralnost Dubrovačke republike, Mijo Stuparić koji je istaknuo svjetski rat kao trenutak u povijesti u kojem se seljaštvo probudilo i postalo svjesno svoje političke snage i Filip Lakuš koji je opisao bijedu hercegovačkih seljaka koju je vidio na svom putovanju kroz Hercegovinu.¹⁷⁰

U Garešnici je skupština održana 16. veljače 1923. godine. U tisku skupština se naziva „veliĉanstvenom“ zbog velike prisutnosti žena koje se što je moguće više željelo uključiti u društveni život i rad stranke i činjenice da su skupštinu organizirali i održali sami seljaci, bez pomoći središnjice i bez glavnog govornika, narodnog zastupnika, koji iako je pozvan nije došao. Skupštinu su organizirali seljaci Tomo Mađerić i Imbro Pecek iz obližnjih sela Kajgane i Tomašice, a uz njih glavni su govornici bili Karlo Cindrić i Andrija Perović, te Hinko Kiršl u ime Nijemaca i dr. Novosel u ime HZ. Na skupu je prisustvovalo pet tisuća pristaša, a pjevao ženski pjevački zbor iz Kajgane i puhački orkestar iz Blagorodovca.¹⁷¹

Osim velikih skupova povjerenici i članovi stranke organizirali su brojne pouzdane sastanke na kojima se širio program stranke, čitao „Dom“ i razgovaralo o predstojećim izborima. Jedan od zanimljivih načina agitacije bila je posveta republikanskih zastava (zastava pojedinih mjesnih organizacija HRSS-a). Jedna takva organizirana je u Kutini gdje su posvećene zastave organizacija HRSS-a iz Kutine i Batine.¹⁷² Režim je takva događanja i općenito djelovanje Seljačke stranke pokušao sprječavati pa su osim čestih hapšenja i maltretiranja pristaša i članova stranke često i oduzimate republikanske zastave, primjerice u Okešincu pokraj Križa, u selima Kajgani i Kapelici kraj Garešnice, te u Križu.¹⁷³ Osim represijom vlast je ponavljanje uspjeha HRSS-a pokušala spriječiti manipulacijama, brišući imena pojedinih pristaša stranke s izbornih lista. Stjepan Uroić piše kako je nadzorom izbornih lista samo u općini Kutina spriječeno brisanje preko 300 glasača, a slične su se situacije događale diljem Moslavine.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Stjepan Buć, „Velika javna skupština HRSS u Ivanić Gradu,“ *Slobodni dom*, br. 8, 18.II.1923.

¹⁷¹ Miško Račan, „Veliĉanstvena skupština HRSS u Garešnici,“ *Slobodni dom*, br. 10, 4.III.1923.

¹⁷² Stjepan Uroić, „Posveta dviju republikanskih zastava u Kutini,“ *Slobodni dom*, br. 11, 11.III.1923.

¹⁷³ HDA, *Građanske stranke i društva (Grupa VI)*, inv. br. 67.

¹⁷⁴ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 250.

U stranačkom tisku HRSS je vodio borbu sa svojim konkurentima, prvenstveno HSP-om i HPS-om, ali i s demokratima. Tako se Filip Lakuš posebno oštro obrušava na Kriški HSP i župnika Tomca u svome članku „*Frankovsko licemjerstvo u Vojnom Križu.*“ Optužuje *frankovce* da su bez njihova znanja potpisale neke od seljaka, pristaša HRSS-a na svoju izjavu objavljenu u pravaškom glasilu „*Hrvatska misao*“ u kojoj napadaju Radića i rad Seljačke stranke. Zamjera im kićenje republikanskim imenom, dok istodobno govore kako ne bi prihvatili „*slobodnu Hrvatsku, da mu je Radić na tanjuru donese.*“ Napokon, Lakuš župnika Tomca optužuje, vodeći se stranačkom antiklerikalnom politikom, za korištenje crkve u političke svrhe, čineći tako svetogrđe.¹⁷⁵

Usprkos *Uredbi o podeli zemlje na oblasti* iz 1922. godine i ove je izbore Moslavina dočekala u Bjelovarsko-križevačkoj županiji u kojoj je bilo osam izbornih kotareva: Bjelovar, Čazma, Garešnica, Kutina, Đurđevac, Grubišno Polje, Koprivnica i Križevci. Svaka županija imala je nositelja/prvaka liste, a u svakom kotaru kandidiran je po jedan kandidat i njegov zamjenik. Nositelj liste za Bjelovarsko-križevačku županiju bio je Mijo Stuparić, dok su u moslavačkim kotarima kandidati i njihovi zamjenici bili: Čazma – kandidat Franjo Rafaj, seljak i narodni zastupnik iz Grabovnice i zamjenik Ivan Turković iz Pobjenika; Garešnica – kandidat Martin Crnčić, seljak i narodni zastupnik iz Ruševa (Koprivnica) i zamjenik Imbro Peček, seljak iz Tomašice (Garešnica); Kutina – Miško Crljenak, seljak i narodni zastupnik iz Sv. Petra Čvrsteca (Križevci) i zamjenik Mijo Božičević, seljak iz Konščana. Filip Lakuš i Stjepan Uroić bili su nositelji lista za Virovitičku i Varaždinsku županiju.¹⁷⁶

Skupštinski izbori 18. ožujka 1923. godine, usprkos brojnim opstrukcijama, završili su još većom pobjedom HRSS-a od one 1920. godine. Seljačka stranka osvojila je 473 733 glasa i 70 zastupničkih mjesta. Od 68 zastupnika koji su se birali u Banskoj Hrvatskoj HRSS je osvojio 52 mjesta, a u Dalmaciji 9 od 15 mjesta. U Bosni i Hercegovini HRSS također je osvojio 9 zastupničkih mjesta.¹⁷⁷

U Bjelovarsko-križevačkoj županiji HRSS je pobijedio s dobivenim 63 841 glasom ili 83,7% od ukupnog broja glasova, osvojivši sedam zastupničkih mandata. Osim Seljačke stranke, jedino je Demokratska stranka uspjela prijeći „izborni prag“ i osvojiti jedan mandat, prvenstveno zahvaljujući glasačima srpske nacionalnosti i činovništvu koje je ovisilo o režimu na vlasti. Ostale stranke koje su istaknule svoje liste: HSP, HPS i Radikali nisu uspjeli privući

¹⁷⁵ Filip Lakuš, „Frankovsko licemjerstvo u Vojnom Križu,“ *Slobodni dom*, br. 3, 21.I.1923.

¹⁷⁶ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 263.

¹⁷⁷ Matković, *Povijest HSS*, 137.

veći broj birača. To potvrđuje i sljedeća tablica s brojem glasova i postotkom za tri moslavačka kotara:

Kotar	HRSS	DS	HPS	HSP	NRS
Kutina	4408 (89%)	395 (8%)	72 (1,4%)	63 (1,3%)	14 (0,3%)
Čazma	8416 (93,5%)	388 (4,3%)	63 (0,7%)	115 (1,3%)	18 (0,2%)
Garešnica	4524 (74,4%)	1123 (18,5%)	32 (0,5%)	32 (0,5%)	18 (0,2%)

U Kotaru Kutina HRSS pobijedio je s 89% glasova od ukupnog broja birača. Demokratska stranka osvojila je tek 8% glasova, pretežito na izbornim mjestima Kutina I i Kutina II (357 glasova), dakle u kotarskom središtu što se može protumačiti da su glasovi za demokrate stigli od dijela stanovništva koje je neposredno ovisilo o vladajućem režimu: kotarskom činovništvu, žandarima, inteligenciji.

U Kotaru Čazma pobjeda HRSS-a bila je još uvjerljivija s 93,5% glasova od ukupnog broja birača. Demokrati su osvojili 4,3% glasova, čak polovicu tog broja u selu Mostari (188), vjerojatno od glasača srpske nacionalnosti ondje nastanjenih. HSP je osvojila 115 glasova, od toga 80 glasova u Vojnom Križu, mjestu koje se smatralo jedinim pravaškim uporištem u Moslavini. Usporedbe radi HRSS je u Vojnom Križu 1433 glasa.

Pobjeda HRSS-a u Garešničkom kotaru, iako neupitna nije bila toliko uvjerljiva kao u druga dva moslavačka kotara. Seljačka stranka osvojila je 74,4% glasova od ukupnog broja glasača. Demokratska stranka je ostvarila određeni uspjeh s osvajanjem 18,5% glasova, dok su Radikali osvojili 6,1% glasova. Relativno velik broj glasova režimske su stranke dobile u naseljima s velikim brojem srpskog stanovništva ili mjestima gdje je srpsko stanovništvo većinsko. Tako u selu Bršljanica demokrati su osvojili 309 glasova, a Radikalna stranka 94 glasa, dok HRSS tek 209 glasova. U Vukovju su demokrati osvojili 164 glasa, a radikali 211 glasova pa zajedno nadjačavajući HRSS s 360 glasova. Veći broj glasova DS je osvojila i u selima Pašijan (199 glasova, 47%), Oštri Zid (117 glasova, 16,22%) i Veliki Zdenci (107 glasova, 28,68%).¹⁷⁸

¹⁷⁸ Kovačević, Mirošević, *Nemiri i stranački život*, 267.

11. HRSS i Moslavina između izbora 1923. i 1925. godine

Na skupštinskim izborima 1923. godine Narodna radikalna stranka osvojila je 108 zastupničkih mandata i uz pomoć manjih stranaka mogla je osigurati potporu tek 132 zastupnika. S druge strane, opozicija koju su činile HRSS, SLS, JMO, DS, SZ i JK imala je ukupno 180 zastupnika pa radikali nisu bili u mogućnosti osigurati potporu svojoj homogenoj vladi. Hrvatsko narodno zastupstvo, zastupnici izabrani na listi HRSS-a izjasnili su se postizanje trajnog sporazuma sa srpskim narodom.¹⁷⁹ S ciljem formiranja homogene radikalske vlade 13. travnja 1923. godine predstavnici HRSS-a, SLS-a i JMO-a, tzv. Federalističkog bloka potpisali su s predstavnikom Radikalne stranke Markom Gjuričićem tzv. *Markov protokol*. Prema tom dokumentu zastupnici HRSS-a nastavili bi s apstinencijom, produžili bi svoj nedolazak u Narodnu skupštinu i time radikalima omogućili formiranje vlade, dok bi vlada za uzvrat odustala od provedbe *Uredbe o podeli zemlje na oblasti* na području Hrvatske, Slovenije, Vojvodine i BiH.¹⁸⁰ Ipak, primirje nije dugo trajalo. Nakon sastavljanja vlade radikalima više nije bila potrebna suradnja s HRSS-om pa ponovo počinju progoni stranačkog članstva i simpatizera. Naposljetku, nakon zabrane održavanja skupštine u zagrebačkom Sokolskom domu i optužbi za veleizdaju zbog vrijeđanja kralja i kraljevske dinastije Radić u noći s 22./23. srpnja 1923. godine napušta zemlju zbog prijetnji njegovim uhićenjem. Putuje u Beč, London i naposljetku u Moskvu pokušavajući internacionalizirati hrvatskoj pitanje.

U međuvremenu predsjedništvo stranke zajedno s partnerima iz Opozicijskog bloka (HRSS, SLS, JMO i DS) radi na rušenju Pašićeve radikalske vlade. Do 30. ožujka 1924. godine HRSS predala je 68 zastupničkih punomoći i po prvi put otišla na zasjedanje Narodne skupštine u Beograd.¹⁸¹ Pašićeva vlada pada, ali se formira nova Pašić-Pribićevićeva vlada (P-P vlada) na centralističkim načelima koja ima podršku radikala i Samostalne demokratske stranke (SDS) Svetozara Pribićevića koja se po osnivanju Opozicijskog bloka odvojila od Demokratske stranke. Niti ta vlada nije uspjela održati većinu u skupštini, a kako je prijedlog Opozicijskog bloka o formiranju vlade s pripadnicima HRSS-a kralj odbio raspisani su novi izbori za dan 8. veljače 1925. godine.

¹⁷⁹ Matković, *Povijest HSS*, 139.

¹⁸⁰ Matković, *Povijest HSS*, 147.

¹⁸¹ Matković, *Povijest HSS*, 162.

Tijekom krize vlasti u zemlji Radić je nakon Beča i Londona posjetio Moskvu gdje je 1. srpnja 1924. učlanio HRSS u Seljačku internacionalu.¹⁸² Tim je činom HRSS označena kao komunistička stranka i stavljena pod udar *Obznane* i *Zakona o zaštiti države*. Stranački vođe, uključujući i Radića su uhićeni početkom 1925. godine, ali je stranci dopušten izlazak na izbore.¹⁸³

U navedenom razdoblju moslavačke mjesne organizacije HRSS-a nastavljaju s terenskim radom redovito organizirajući skupštine i pouzdane sastanke. Na tim skupovima objašnjavala se politika stranke, rad Narodnog zastupstva i djelovanje predsjednika Radića u inozemstvu. Tako je 30. rujna 1923. godine održana sjednica kotarske organizacije HRSS-a Garešnica u selu Trnovitica. Sjednicu je otvorio predsjednik organizacije i narodni zastupnik Tomo Vojković, a prisustvovao je i novoizabrani narodni zastupnik Garešničkog kotara Martin Crnčić. Vojković je govorio o stanju seljaštva u Dalmaciji i Hercegovini koje je posjetio, a Crnčić o politici Hrvatskog narodnog zastupstva i Radićevom djelovanju u inozemstvu.¹⁸⁴ Tomo Vojković bio je i u proljeće 1924. godine aktivan na garešničkom području gdje u nekoliko dana održao više pouzdanih sastanaka u selima Hercegovcu, Velikoj Trnavi, Palešniku i Klovčevcu. Posebno ga je oduševio dobar prijem u selu Mala Mlinska koje je nastanjeno srpskim stanovništvom. Vojkovićeve turneje završila je u Tomašici gdje je zajedno s tajnikom kotarske organizacije Tomom Madjarićem održao sastanak pred 300 okupljenih pristaša.¹⁸⁵

U Kutinskom kotaru sastanke je pretežito sazivao i održavao Stjepan Uroić. Kako je HRSS cijenio terenski rad i stalnu prisutnost među svojim biračkim tijelom čak se ni zatvoreni sastanci kotarskih organizacija nisu održavali uvijek na istome mjestu, u kotarskom središtu, nego se svaki mjesec sastanak sazivao u drugome selu. Tako 20. siječnja 1924. kotarski je sastanak održan u Kutini, a 18. travnja u Voloderu, selu u blizini Popovače. Najveći skup na kutinskom području održan je 5. listopada u selu Osekovu. Skupštini je prisustvovalo 3000 pristaša iz cijele Moslavine. Uroić u opisu skupa posebno je pozdravio mjesnu organizaciju sela Okešinec koja je prije dolaska u Osekovo otišla po svoju „republikansku“ zastavu koja je bila zaplijenjena u Vojnome Križu te ženske organizacije iz sela Stružec i Potok.¹⁸⁶ Na skupštinu su govorili Filip Lakuš, Franjo Rafaj, Mijo Stuparić,

¹⁸² O ovoj epizodi HRSS-a vidjeti više u: Ivan Očak, „Stjepan Radić i Rusija,“ *Radovi XXV* (1992.): 103-122.

¹⁸³ Matković, *Povijest HSS*, 177.

¹⁸⁴ Tomo Madjarić, „Iz kotara Garešničkog,“ *Slobodni dom*, br. 44, 24.X.1923.

¹⁸⁵ Tomo Vojković, „Više pouzdanih sastanaka održao Tomo Vojković,“ *Slobodni dom*, br. 14, 2.IV.1924.

¹⁸⁶ O ženskom biračkom pravu i sudjelovanju u javnom životu vidjeti više u: Ustav NSRH i Suzana Leček, „Seljačka sloga i uključivanje žena u seljački pokret (1925.-1929.),“ *Radovi XXXII-XXXIII* (1999.-2000.): 293-298.

Mijo Božičević i Stjepan Uroić svi propagirajući i pozdravljajući rad Narodnog zastupstva i predsjednika Radića, te priželjkujući slobodne izbore i narodni sporazum.¹⁸⁷

U Čazmi sastanak kotarske organizacije sa sličnim temama sazvaio je Franjo Rafaj 17. kolovoza 1924. godine. U opširnom opisu sastanka Rafaj piše kako je prva tema sastanka bila tumačenje ulaska HRSS-a u Seljačku internacionalu i pristajanje uz politiku Stjepana Radića. Nakon toga slijedile su teme koje su imale utjecaj na svakodnevicu seljaka: smanjenje poreza na župno lukno, ukidanje kuluka – poreza na ceste, izmjena nepravdnog kaznenog zakona za ilegalnu sječu šuma i davanje drva za ogrjev potrebitima.¹⁸⁸ Najveća skupština u čazmanskome kotaru održala se u Vojnom Križu 26. listopada 1924. godine. Na skupu je prisustvovalo 4000 pristaša Seljačke stranke s 31 barjakom i četiri tamburaške glazbe. Glavni govornik bio je potpredsjednik HRSS-a Josip Predavec koji je obrazložio glavne zapreke postizanju sporazuma sa Beogradom, a to je nepoznavanje hrvatskih prilika, „te natražnjaštvo i pokvarenost radikala i batinaša.“ Osim Predavca govorili su i Filip Lakuš, Franjo Rafaj, predsjednik kotarske organizacije Čazma Ivan Turković i predsjednik općinske organizacije Vojni Križ Mijo Božičević.¹⁸⁹

12. Izbori 1925. godine i veliki zaokret HSS-a

Kako se HRSS od 23. prosinca 1924. godine našla pod udarom *Obznane*, a stranački se vrh od Nove godine 1925. nalazio u zatvoru uobičajeno predizborno djelovanje stranci je bilo onemogućeno. Sam Stjepan Radić uhićen je 6. siječnja 1925. u skloništu u Seljačkom domu u Zagrebu nakon tjedan dana skrivanja. Ipak, stranci je bilo dopušteno sudjelovanje izborima. Beogradska vlast očito se nadala izbornom slomu Seljačke stranke koji bi zasigurno značio i njezin kraj. S HRSS-om označenom kao komunističkom strankom, samostalni demokrati i radikali predstavljali su se kao branitelji ustavnog poretka i države od komunizma, tzv. antiboljševički blok. Onemogućeni u predizbornoj kampanji, povjerenici i članovi HRSS-a nisu održavali javne skupštine, dok su pouzdani sastanci i mala, kućna vijećanja sasvim sigurno održavana u tajnosti. „*Slobodni dom*“ ne donosi vijesti o sastancima u predizborno vrijeme, ali objavljuje kandidacijske liste, članke istaknutih članova i obavijesti o izborima.

¹⁸⁷ Stjepan Uroić, „Javna skupština u Osekovu,“ *Slobodni dom*, br. 51, 17.XII.1924.

¹⁸⁸ Franjo Rafaj, „Sjednica kotarske organizacije HRSS u Čazmi,“ *Slobodni dom*, br. 36, 4.IX.1924.

¹⁸⁹ Josip Predavec, „Skupština u Vojnom Križu,“ *Slobodni dom*, br. 44, 29.X.1924.

Stjepan Uroić, i sam veliki protivnik komunističke diktature kao odgovor vlastima piše članak „*Vlastodržci i boljševizam*.“ Uspoređujući beogradsku „antiboljševičku“ vlast s Mussolinijevim „antiboljševizmom“ u Italiji Uroić ukazuje kako se HRSS bori protiv svake vrste diktature, bila ona gospodska ili proleterska. Ističe kako je sam program HRSS-a dokaz da stranka nije komunistička, te da se ne zalažu za nasilnu revoluciju i prolijevanje krvi nego za mirne i poštene izbore. Nadalje piše kako se ideje ne mogu uništiti oružjem i nasiljem nego drugom, boljom idejom. Uroić zaključuje kako se HRSS i hrvatski narod ne boje nasilja i to će dokazati na dan izbora.¹⁹⁰

U prvom broju iz 1925. godine objavljene su kandidacijske liste HRSS-a za Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. U Bjelovarsko-križevačkoj županiji Seljačka stranka istaknula je dvije liste. Prvoj je nositelj bio Stjepan Uroić, a drugoj Josip Čizmeković. Cilj isticanja dvije liste bio je sprječavanje izbora kandidata SDS-a Većeslava Wildera u kotarima s većim brojem srpskog stanovništva. Zato „*Slobodni dom*“ apelira na glasače kotareva Garešnica, Kutina i Grubišno Polje da glasaju za listu Josipa Čizmekovića, dok je ostatak županije trebao glasati za listu Stjepana Uroića.

Kandidat za kotar Čazmu bio je Franjo Rafaj, seljak i narodni zastupnik iz Grabovnice, a zamjenik Ivan Frštek, seljak iz Pobjenika. Za kotar Garešnicu kandidat je bio Ivan Turković, seljak iz Pobjenika, a zamjenik Mijo Božičević iz Konščana (Vojni Križ). U kotaru Kutina kandidat je bio Tomo Tijan, seljak iz Novske, a zamjenik Martin Tonković, seljak iz Popovače. Miško Račan, seljak iz Klokočevca pored Garešnice bio je kandidat u kotaru Đurđevac,¹⁹¹ dok se Mijo Stuparić zahvalio na kandidaturi sa željom da se više posveti svome imanju i književnom radu.

Unatoč opstrukciji djelovanja HRSS je na izborima 8. veljače 1925. polučio veliki uspjeh, dobio je 532 872 glasa, 60 000 glasova više nego na izborima 1923. godine. Ipak taj broj donio je stranci manje zastupničkih mjesta, njih 67.¹⁹²

U Moslavini je Seljačka stranka ponovo zabilježila uspjeh što pokazuje priložena tablica.¹⁹³

	Čazma	Kutina	Garešnica
HRSS I. (nositelj: Uroić)	8630 (93,74%)	86 (1,6%)	49 (0,75%)
HRSS II. (nositelj: Čizmeković)	44 (0,47%)	4556 (86,18%)	4424 (68,1%)

¹⁹⁰ Stjepan Uroić, „Vlastodržci i boljševizam“, *Slobodni dom*, br. 2, 28.I.1925.

¹⁹¹ „Sve kandidacijske liste HRSS u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini“, *Slobodni dom*, br.1, 1.I.1925.

¹⁹² Matković, *Povijest HSS*, 184.

¹⁹³ Franko Mirošević, „Moslavina na oblasnim izborima 1927. godine“, *Moslavačko zrcalo I* (2011.): 192.

SDS	433 (4,5%)	511 (9,5%)	1925 (29,5%)
HSP	93 (1,1%)	64 (1,2%)	38 (0,7%)
DS	21 (0,2%)	39 (0,7%)	34 (0,6%)
Zemljoradnička lista	32 (0,3%)	30 (0,5%)	30 (0,5%)

Iz rezultata izbora može se vidjeti da su birači HRSS-a poslušali upute stranke i glasovali za listu Josipa Čizmekovića u Garešnici i Kutini, a u Čazmi za listu Stjepana Uroića. Nakon raskola Demokratske stranke SDS Svetozara Pribićevića postaje vodeća stranka prečanskih Srba, dok DS Ljube Davidovića ostaje pretežito srbijanska stranka. To dokazuju i rezultati izbora jer SDS kupi većinu glasova srpske populacije kotara Garešnica i Kutina. Zanimljivo je da Radikalna stranka nije istaknula svoju listu u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, vjerojatno želeći spriječiti dijeljenje srpskih glasova i omogućiti SDS-u što bolji izborni rezultat.

Nepuna dva mjeseca nakon izbora Stjepan Radić, još uvijek u zatvoru, odlučuje se za veliki politički zaokret. 27. ožujka 1923. godine Pavle Radić u Skupštini čita izjavu prema kojoj HRSS priznaje jedinstvo države, dinastiju Karađorđevića i ustav na temelju kojega i jedan jedini parlament za cijelu državu. Stranka iz svog naziva izbacuje pridjev „republikanska“ nazvavši se Hrvatska seljačka stranka (HSS).¹⁹⁴ U ljeto 1925. godine HSS potpisuje *Akt o sporazumu Narodne radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke* formirajući koaliciju s radikalima i novu radikalsko-radićevu vladu (R-R vlada).¹⁹⁵

Takav nagli zaokret ostavio je zbunjenima i pristaše i članove HSS-a, koliko i političke protivnike. Miško Račan je tijekom svibnja, lipnja i srpnja 1925. pisao seriju članaka u „*Domu*“ (nakon zaokreta stranačke novine izgubile su pridjev „*slobodni*“ nazvavši se ponovo, kao i prije 1918. godine, „*Dom*“). Time je pokušao stranačkim pristašama objasniti značenje sporazuma i obraniti stranku od napada političkih suparnika i stranačkih disidenata. U članku „*Gdje je uzrok, da Hrvati nisu išli prije u Beograd*“ Račan objasnio je kako je sporazum sa bratskim srpskim narodom oduvijek bio stranački cilj, ali se zbog „*Tisze i njegovih domaćih eksponenata*,“ misleći pritom na vođu stare Hrvatsko-srpske koalicije, a sada SDS-a Svetozara Pribićevića i srpske opijenosti pobjedom u Prvom svjetskom ratu taj

¹⁹⁴ Matković, *Povijest HSS*, 191.

¹⁹⁵ Matković, *Povijest HSS*, 198.

sporazum nije mogao provesti.¹⁹⁶ Račan nadalje odbacuje mišljenje da je sporazum kapitulacija HSS-a, ponovo optužujući batinaše SDS-a za unitarizam i nemogućnost djelovanja Seljačke stranke u Beogradu. Napominjući da je upravo priznavanje hrvatskog pitanja u državi ujedno i priznanje kako su Srbi i Hrvati dva bratska naroda, a ne jedan unitarni jugoslavenski, dobar temelj izgradnje narodnog sporazuma.¹⁹⁷ Naposljetku u opširnom članku „*Prevara ili pravi sporazum*,“ Račan je istakao kako je HSS od svog osnutka 1904. godine bila legalistička stranka koja je prihvaćala trenutno stanje i poštivala zakone Austro-Ugarske, a tako i danas poštuje zakone Kraljevine SHS, ali isto tako smatra i bori se za mijenjanje zakona prema duhu vremena. Ukazuje da je upravo u tome razlika između HSS-a i frankovačke stranke prava koja nije priznavala Hrvatsko-ugarsku nagodbu isto kao što ne priznaje Vidovdanski ustav. HSS se nije odrekla svog republikanizma jer ostaje kod ideje narodnog suvereniteta i poštovanja narodne volje što je prema Račanu sama jezgra republikanske misli. Nadalje kaže kako je HSS zapravo jedina republikanska snaga u državi jer se zalaže za „čovječanski i pacifistički republikanizam, bez bune, prevrata i nasilja,“ izboren na slobodnim izborima, dok se komunisti zalažu upravo za uspostavu republike putem revolucije. HSS kao stranka koja predstavlja hrvatski narod, pristaje uz sporazum kojem je cilj ravnopravna suradnja, a ne nadmudrivanje i prevara.¹⁹⁸

Nagli zaokret ipak nije bio bez posljedica. Dio stranačkog vodstva, nezadovoljan zbog sporazuma s radikalima otvoreno je nastupao protiv nove stranačke politike. Grupa se sastojala od jedanaest istaknutih članova stranke, predvođenih Stjepanom Bućom, Matom Jagatićem, Ivanom Trojanovićem i Stjepanom Uroićem. Stjepan Radić ih je nakon javnih nastupa protivnih novoj politici isključio iz stranke. Odmetnuti zastupnici pokušali su osnovati svoju stranku *Hrvatski republikanski seljački savez* i djelovati na temeljima republikanske politike koju je, po njihovom mišljenju, HSS napustio. Disidenti su se u siječnju 1926. godine povezali s Hrvatskom zajednicom i formirali Hrvatsku federalističku seljačku stranku (HFSS) prevođenu Antom Trumbićem, ali nisu uspjeli značajnije urušiti ugled HSS i njegovu dominantnu poziciju u Hrvatskoj.¹⁹⁹ Djelomice je tome zaslužno i vodstvo HSS-a koje se potrudilo disidente maksimalno diskreditirati u javnosti.

¹⁹⁶ Miško Račan, „Gdje je uzrok, da Hrvati nisu išli prije u Beograd,“ *Dom*, br. 3, 20.V.1925.

¹⁹⁷ Miško Račan, „Za batinaše je ovo kapitulacija, a po seljačkom mišljenju to je stvarni rad,“ *Dom*, br. 8, 24.IV.1925.

¹⁹⁸ Miško Račan, „Prevara ili pravi sporazum,“ *Dom*, br. 11, 15.VII.1925.

¹⁹⁹ Vidi više u: Ljubomir Antić, „Hrvatska federalistička seljačka stranka,“ *Radovi* 15 (1992.): 163-220.

Posebno je na udaru bio Stjepan Uroić, novi potpredsjednik HFSS-a.²⁰⁰ Već je 29. srpnja „Dom“ obavio kako je Stjepan Uroić isključen iz stranke nakon što se na zasjedanju stranačkog kluba opredijelio protiv politike Stjepana Radića. Navedeno je kako je u više navrata bio upozoren da ne nastupa protiv politike predsjedništva, te da ne prisvaja zastupničke dnevnice za svoje osobne potrebe, pošto su ta financijska sredstva trebala biti uložena u opremanje Seljačkog doma u Zagrebu.²⁰¹ U izvješćima koje su poslale mjesne organizacije Kotara Kutina piše se kako Uroić nema njihovu podršku. Štoviše, pišu kako nije previše poznat u kotaru jer je slab politički organizator, dok uopće nije sudjelovao u dobrotvornom i prosvjetnom radu. Dodaje se kako se Uroić „napuhao kao žaba“ kada je prihvaćena njegova rezolucija od 3. veljače 1919. godine, smatrajući se jednim od prvaka i osnivača seljačke stranke. Dolazio je samo na velike skupštine na kojima je mogao naići na veliko odobravanje, a u međuvremenu nije bio aktivan u stranačkoj politici.²⁰² 30. kolovoza 1925. na sastanku kotarske organizacije u Popovači Uroiću je uz prisutnosti Rudolfa Hercega poslana formalna nepouzdanica.²⁰³ Uroić je zajedno s odvjetnikom dr. Pavlom Stanićem, članom Hrvatske zajednice iz Volodera, pokušao organizirati skupštinu za kotare Kutinu i Novsku 8. studenog u Sokolskom domu u Kutini. Prema izvještaju organizacije HSS-a ta je skupština neslavno propala skupivši samo sedam pristaša.²⁰⁴ Iz navedenog se vidi da vodstvo HSS-a i njihovi pristaše, iako zagovornici slobode izbora i demokracije, nisu imali previše obzira prema disidentima koji su stranci i predsjedniku Radiću okrenuli leđa. U njihovom diskreditiranju nisu birali riječi, a često su (u slučaju Uroića sigurno) preuveličavali njihove pogreške ili iznosili krive podatke. Stjepan Uroić je od 1919. do 1925. godine zasigurno bio jedan od vodećih članova HSS-a na moslavačkom području. Organizirao je i govorio na brojnim velikim skupštinama, ali je i vodio pouzdane sastanke i organizirao stranku prilikom izbora. Tijekom 1920. i 1921. godine bio je jedan od istaknutijih dopisnika „Slobodnog doma“, a njegovi članci imali su veliku težinu. Kao takav sigurno je bio smatran velikom prijetnjom HSS-u na kutinskom području,²⁰⁵ posebice jer se drugi istaknuti član HSS-a iz tog

²⁰⁰ Antić, „Hrvatska federalistička seljačka stranka,“ 176.

²⁰¹ „Političke i kulturne vijesti,“ *Dom*, br. 13, 29.VII.1925.

²⁰² „Političke i kulturne vijesti,“ *Dom*, br. 15, 12.VIII.1925.

²⁰³ „Političke i kulturne vijesti,“ *Dom*, br. 19, 9.IX.1925.

²⁰⁴ Stjepan Beleta-Klaić, „Politička smrtna presuda odmetnika Uroića u njegovom kotaru,“ *Dom*, br. 30, 25.XI.1925

²⁰⁵ Antić, „Hrvatska federalistička seljačka stranka,“ 172.

kotara Mijo Stuparić više bavio kulturnim i prosvjetnim radom kao predsjednik *Seljačke sloge*, nego političkom agitacijom.²⁰⁶

13. Oblasni izbori 1927. godine, formiranje oblasnih skupština

Savez HSS-a s radikalima nije bio dug i plodonosan. Prijedlozi HSS-ovih ministara često su nailazili na opstrukcije, a međusobne borbe radikalskih prvaka za prevlast u stranci i pokušaji isticanja srbijanskog hegemonizma pokazali su Radiću kako je suradnja s radikalima bila pogrešan potez. Na skupštinskim govorima ponovo se vraća federalizmu i oblasnoj samoupravi. Naime, izbori za oblasne skupštine najavljeni su u kasnu jesen 1926. godine za datum 23. siječnja 1927. godine.²⁰⁷

Uredba o podeli zemlje na oblasti donesena je 1922. godine iako je predviđena već Vidovdanskim ustavom od ljeta 1921. godine. Sama uspostava oblasti odgođena je *Markovim protokolom* potpisanim 1923. godine između predstavnika Radikalne stranke i Federalističkog bloka da bi se oblasti formirale tek 1924. godine. Pitanje oblasne podjele zemlje bilo je savršeno oruđe u rukama beogradske vlasti koja je odgađanjem formiranja oblasti kupovala glasove anticeutralističkih snaga u državi. Sada je vodstvo HSS-a, uvidjevši da narodni sporazum s radikalima i rješavanje hrvatskog pitanja na državnoj razini nemoguća misija, pokušalo uspostavljanjem vlasti na samoupravnoj razini barem u Hrvatskoj urediti društveni, gospodarski i politički život po svojoj zamisli. Glavni adut u tome bila im je neujednačenost zakona Kraljevine SHS zbog koje su i dalje na snazi bili mnogi zakoni iz vremena prije 1918. godine, pa iako su oblasti bile centralistički zamišljene kao lokalni eksponenti središnje vlasti HSS je dolaskom na vlast uspio velikim dijelom samostalno organizirati oblasne poslove.²⁰⁸

Moslavina je u novoj oblasnoj podijeli podijeljena između Zagrebačke i Osječke oblasti. Kotar Čazma pripojen je Zagrebačkoj oblasti, dok su kotari Garešnica i Kutina pripojeni Osječkoj oblasti.

²⁰⁶ O radu Seljačke sloge više vidjeti u radovima Suzane Leček: „Između izvornog i novog – „Seljačka sloga“ do 1929.,” *Etnološka tribina XXV, br. 18* (1995.): 103-123.; „Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1295.-1941.),” *Scrinia Slavonica III, br.1* (2003.): 336-390; „Djelovanje Seljačke sloge u Podravini (1925.-1941.),” *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja V, br.9* (2006): 49-85.

²⁰⁷ Matković, *Povijest HSS*, 213.

²⁰⁸ Matković, *Povijest HSS*, 217.

U predizbornoj kampanji HSS je izmijenio pristup i umjesto opće državnih političkih pitanja naglasak daje na edukaciju pristaša o značenju oblasnih skupština i njihovom utjecaju na svakodnevni život stanovništva. Napominju kako skupštine nisu mjesta za političke sukobe i nadmudrivanja nego za konstruktivno rješavanje životnih problema građana pokušavajući istovremeno u multinacionalnim kotarima smanjiti nacionalne strasti nastojeći izborima dati socijalni ton. Druge hrvatske stranke: HSP (s kojima koalira disidentski Hrvatski seljački republikanski savez), HPS i HFSS svoju promidžbu temelje na napadima na HSS i Radića prozivajući ih za kapitulaciju i izdaju svojih birača i hrvatskog naroda.²⁰⁹

Početkom 1927. godine HSS je istaknuo svoje kandidatske liste za oblasne skupštine. Nositelj liste HSS-a iz Kotara Čazma za Zagrebačku oblasnu skupštinu bio je Ivan Turković. Za Osječku oblasnu skupštinu nositelj liste Kotara Garešnica bio je Imbro Peček, a Kotara Kutina Josip Sever.²¹⁰ Unatoč poljuljanom povjerenju, HSS pobjeđuje i na ovim oblasnim izborima.

	Kutina	Garešnica	Čazma
Ukupno izbornika:	6550	7472	10188
Izašli na izbore:	3577 (54,6%)	4886 (65,4%)	6738 (66,1%)
HSS	1919 (35,64%)	3233 (43,25%)	5827 (86,5%)
HSP i HSRS	583 (16,35%)	nisu istaknuli listu	nisu istaknuli listu
SDS	500 (14%)	1198 (24,5%)	496 (7,36%)
HPS	269 (7,5%)	116 (2,4%)	147 (2,2%)
HFSS	249 (7%)	nisu istaknuli listu	163 (2,4%)
NRS	57 (1,6%)	339 (6,9%)	40 (0,6%)

U Moslavini je u Osječku oblasnu skupštinu izabrano pet zastupnika. Za Kotar Kutinu to su Josip Sever i Ivan Klepec, oba s liste HSS-a, a za Kotar Garešnicu izabranu su Imbro Peček i Josip Bogdan s liste HSS-a i Mile Radaković na listi SDS-a. Za zastupnike Kotara Čazma u Zagrebačkoj oblasnoj skupštini izabrani su: Ivan Manić, Mato Bradić i Ivan Turković, svi s liste HSS-a.²¹¹ HSS je Zagrebačkoj oblasti osvojio 70 od 80 mandata, a u Osječkoj 59 od 77 mandata.²¹²

²⁰⁹ Mirošević, „Moslavina na oblasnim izborima,” 194.

²¹⁰ „Kandidatske liste i broj kutija za oblastne izbore dne 23. siječnja 1927. u banskoj Hrvatskoj,” *Dom*, br 3, 5.1.1927.

²¹¹ Mirošević, „Moslavina na oblasnim izborima,” 196-201.

²¹² Matković, *Povijest HSS*, 215.

Izbori su pokazali da je sporazum s radikalima naštetio ugledu HSS-a, ali ipak nije mogao uzdrmati njegovu vodeću poziciju u Moslavini. Natpolovičan broj glasova HSS je dobio jedno u Čazmanskom kotaru koji je njegova stara utvrda, dok je u Garešnici i Kutini izgubio dosta veliku podršku u odnosu na izbore 1925. godine. Druge hrvatske stranke međusobno su uspjele razdijeliti dio glasova HSS-a, ali niti jedna nije mogla odnijeti odlučujuću prevagu i osvojiti barem jedno zastupničko mjesto. SDS je i dalje imao stabilno glasačko u srpskom stanovništvu Moslavine izuzev Općine Vukovje u Kotaru Garešnica koja je povjerenje ukazala kandidatu NRS-a. Velika apstinencija također pokazuje da HSS nije uspio u svom naumu prikazivanja važnosti oblasnih skupština kao samoupravnih tijela pa se i među apstinentima može tražiti dio izgubljenih glasova HSS-a.

Oblasna vlast bila je podijeljena na zakonodavnu i izvršnu. Zakonodavnu je činila oblasna skupština, a izvršnu oblasni odbor. Na čelu oblasti nalazio se veliki župan kao predstavnik kralja i državne vlasti i svi su se zaključci oblasnih skupština trebali biti potpisani od strane župana da bi dobili snagu zakona. Zastupnici oblasne skupštine prije polaganja punomoći polagali su zakletvu Bogu, Kralju i narodu.²¹³ Zastupnici HSS brzo su po formiranju skupština krenuli prema obećanom cilju, stvaranju efikasne samouprave i rješavanju životnih pitanja stanovništva realnom politikom, a ne stranačkim nadmetanjem. Stjepan Radić stao je na čelo oblasnog odbora Zagrebačke oblasti,²¹⁴ pokušavajući povezati i uskladiti rad svih oblasti na području Hrvatske u zajedničkoj suradnji. Suradnja nije ostala na isključivoj stranačkoj bazi. Tako se primjerice zastupnici HSS-a i SDS-a za Kotar Garešnicu Josip Bogdan i Milan Radošević zajedno zalažu za rješavanje pitanja plavljenja rijeke Ilove i potoka Garešnice koji su lokalnom stanovništvu radili veliku štetu.²¹⁵ U Primorsko-krajiškoj oblasti gdje je SDS imao 30, a HSS 28 zastupnika suradnja dviju stranaka posebno je došla do izražaja i ukazala na mogućnost buduće zajedničke platforme nekoć suprotstavljenih strana.²¹⁶ Oblasne skupštine, unutar svojih zakonskih ograničenja, prema Radićevom naumu uspješno rade na gospodarskom, financijskom, kulturnom i prosvjetnom objedinjavanju hrvatskog teritorija, prikazujući se kao jedan od putova rješavanja hrvatskog pitanja.²¹⁷

²¹³ Matković, *Povijest HSS*, 217.

²¹⁴ O radu Zagrebačke oblasti vidjeti višu u: Mira Kolar-Dimitrijević, *Radićev sabor 1927.-1928.* (Zagreb: Školska knjiga, Arhiv Hrvatske, 1993.)

²¹⁵ Mirošević, „Moslavina na oblasnim izborima,” 209.

²¹⁶ Hrvoje Matković, *Svetozar Pribićević: ideolog, stranački vođa, emigrant* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995.), 187.

²¹⁷ Mira Kolar, „Ukinuće Bjelovarsko-križevačke županije,” 46.

14. Djelovanje HSS-a u Moslavini 1927. godine, formiranje SDK

Nakon oblasnih izbora dogodilo se neminovno. Zastupnički klub HSS-a ukazao je na brojne nepravilnosti i nasilje prilikom izbora za koje je okrivio radikale i donio zaključak u prema kojemu više nije mogao podržavati vladu. HSS se ponovo našao u oporbi. Iako je formirana nova radikalna vlada pomoću drugih manjih stranaka novi su skupštinski izbori raspisani za datum 11. rujna 1927. godine. Stjepan Radić i vodstvo HSS-a svoju politiku temelje na okruživanju i izoliranju velikosrpskog hegemonizma Radikalne stranke. Pokušavajući stvoriti opću platformu HSS se povezuje prvo s crnogorskim federalistima formirajući Narodni seljački klub u Skupštini, a zatim i šireći politiku HSS-a na cijeli teritorij Kraljevstva SHS pod imenom Narodna seljačka stranka. Diljem države HSS kreće u žestoku predizbornu kampanju, posebice pokušavajući pojačati svoj utjecaj u Crnoj Gori i BiH, te proširiti ga na Makedoniju i Srbiju. U Makedoniju su poslani Pavle Radić i August Košutić, gdje su od strane radikala čak bili i fizički napadnuti.²¹⁸ Sam Radić također izrazito aktivno sudjeluje u kampanji obilazeći Hrvatsku i Slavoniju. Na dalja putovanja nije se mogao odlučiti, prvenstveno zbog svojih dužnosti kao predsjednik oblasnog odbora Zagrebačke oblasti, a sigurno i zbog narušenog zdravlja.

U Moslavini najvažnija skupština na kojoj je prisustvovao sam Radić održana je u Garešnici i Velikim Zdencima 10. travnja 1927. godine. Skupština je nekoliko puta odgađana. Prvi puta je zakazana za datum 30. siječnja, ali je otkazana zbog krize vlade. Drugi put je zakazana 27. veljače, ali nije održana zbog bolesti predsjednika Radića.²¹⁹ Izvještaji govore da se 27. veljače u Garešnici, po lošem vremenu skupilo preko 10 000 pristaša koji su nakon brzojavnih vijesti o stanju Stjepana Radića oduševljeno poslali brzojav sa željama za brzim oporavkom.²²⁰ Skupština je napokon održana 10. travnja pred 7 000 pristaša u Garešnici i 10 000 pristaša u Velikim Zdencima. Radić se osvrnuo na potporu koju je Kotar Garešnica davao HSS-u od samog početka stranke i na zastupnika Antuna Jermića koji je 1910. izabran u Hrvatski sabor u izbornom kotaru Hercegovac. Osvrnuo se na sadašnje zastupnike HSS-a u Skupštini iz garešničkog kraja: Valenčić iz Velike Maslenjače kraj Daruvara, Račan i Mžik iz Velikih Zdenaca, te Vojković i Mađerić iz Klokočevca i Kajgane, ističući ih kao „istinske i prave prvake tamošnjeg seljačkog naroda.“ Osim Radića na skupštini su govorili Račan,

²¹⁸ Matković, *Povijest HSS*, 225.

²¹⁹ „Seljački prvaci iz Garešnice i Velikih Zdenaca pitaju,“ *Dom*, br. 11, 16.III.1927.

²²⁰ „Do 10.000 pristaša skupilo se u Garešnici,“ *Dom*, br. 10, 9.III.1927.

Mžik, Vojković i Mađerić, oblasni zastupnik Herceg i predsjednik kotarske organizacije Bogdan. Poslijepodne Radić je održao drugu skupštinu u Velikim Zdencima. Ističe kako se na skupštini među okupljenima nalazilo polovica Čeha, te po četvrtina Hrvata i Srba koji su ga složno dočekali. Radić je govori o smislu seljačkog pokreta, glavnim točkama stranačkog programa, uspjehu politike narodnog sporazuma i važnosti narodne samouprave u općinama i oblastima.²²¹

Svoje kandidacijske liste za skupštinske izbore HSS je objavio u *Domu* 7. srpnja 1927. godine. U Bjelovarsko-križevačkom izbornom okrugu HSS je istaknuo dvije liste. Na listi za kotare Bjelovar, Đurđevac, Koprivnicu i Križevce nositelj liste bio je Josip Predavec, a na listi za kotare Čazmu, Garešnicu, Grubišno Polje i Kutinu Mijo Stuparić. Izostankom Uroić, Stuparić koji se na prošlim izborima 1925. godine zahvalio na kandidaturi sada je ipak ponovo postavljen na mjesto nositelja liste kao vodeća ličnost HSS-a u Moslavini. Kandidat HSS-a za Kotar Čazma bio je Ivan Turković, seljak iz Pobjenika, oblasni zastupnik, a njegov zamjenik Ivan Mesek, seljak iz Okešince. Za Kotar Garešnica kandidat je bio Josip Lutarić, zidar iz Kaniške Ive, a zamjenik Ivan Grgičević, seljak iz Ladislava. U Kotaru Kutina kandidat je bio Stjepan Beleta, seljak iz Potoka, a zamjenik Marko Šepček, seljak iz Ilove.²²²

HSS je na izborima 11. rujna 1927. pod nazivom Narodna seljačka stranka osvojio 381 370 glasova i 61 mandat. To je bio značajan pad potpore od preko 160 000 glasova, prvenstveno uzrokovanih koalicijom s radikalima i sudjelovanjem u centralističkoj vladi, ali i promjenom imena i izostanka pridjeva „hrvatski“ u nazivu stranke. U Srbiji i Makedoniji lista NSS-a nije postigla zapažen rezultat dobivši samo 161 glas, dok su na njezinoj listi u skupštinu ipak išla dva Crnogorca i jedan Slovenac. Pokušaj probijanja HSS-a na državnu razinu je propao.²²³

Poznati su nam rezultati za cijeli Bjelovarsko-križevački okrug. Lista NSS (HSS) pobijedila je na izborima osvojivši 42 982 glasa i sedam zastupničkih mandata. SDS je osvojio 9399 glasova i jedan mandat. Lista HFSS-a i HSP-a osvojila je 6580 glasova, HPS-a 1548 glasova i NRS 2252 glasa.²²⁴ Poznavajući prilike u Moslavini može se sa velikom sigurnošću ustvrditi da je zahvaljujući srpskom stanovništvu garešničkog i kutinskog kotara SDS uspio izboriti jedno zastupničko mjesto ovom okrugu.

²²¹ Stjepan Radić, „Sjajan seljački odgovor pokvarenoj gospodi“, *Dom*, br. 15, 13.VI.1927.

²²² Stjepan Radić, „Daljnje kandidatske liste HSS, koje je sud potvrdio“, *Dom*, br. 35. 10.VIII.1927.

²²³ Matković, *Povijest HSS*, 227.

²²⁴ Hrvoje Matković, „Političko opredjeljenje stanovništva kutinskog kraja između dva svjetska rata“, u: Pasarić, ur., *Kutina, povijesno-kulturni pregled* (Kutina: Matica hrvatska Kutina, 2002.), 304.

HSS sigurno nije dugo žalio za izgubljenim mandatom pošto je dva mjeseca nakon izbora, 11. studenog 1927. formirana koalicija dotadašnjih ljutih političkih neprijatelja, Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića. Prvi dodiri i suradnja dvije stranke dogodili su se upravo u oblasnim skupštinama gdje su stranke utišale svoja politička neslaganja i prepucavanja u korist konstruktivne suradnje s ciljem općeg napretka.²²⁵ Na općoj, državnoj razini stranke su se prvo složile u suprotstavljanju korupciji vlasti, a zatim i u težnji demokratskim načelima i zaustavljanju radikalske hegemonije. To je prvenstveno bio savez iz koristi, u kojemu niti jedna strana nije drastično mijenjala svoj program.²²⁶ Nakon potpisivanja sporazuma, dvije su stranke zajedno nastupale u Skupštini pod nazivom Seljačko-demokratska koalicija, a narodno su ujedinile Hrvate i prečanske Srbe u zajedničkoj borbi protiv srbijanske prevlasti u Kraljevstvu. Pozitivan primjer suradnje HSS-a i SDS-a su zajedničke sjednice mjesnih organizacija koje su pokrenute u višenacionalnim područjima. Tako je u Kotaru Garešnica prvi zajednički sastanak kotarske organizacije HSS-a i SDS-a zakazan 29. travnja 1928. godine u selu Kajgana. Tomo Vojković pisao je kako je to tek prvi u nizu zajedničkih sastanaka i „početak bratske suradnje za dobrobit hrvatskog i srpskog naroda.“²²⁷ Na zajedničkom sastanku je uz lokalne zastupnike HSS-a Račana i Mađerića sudjelovao i Mijo Stuparić, a izabran je i kotarski odbor SDK na čijem je čelu bio Tomo Vojković u ime HSS-a, a njegov zamjenik je bio Milan Radošević u ime SDS-a.²²⁸

15. **Atentat u Narodnoj skupštini**

Sigurno niti jedan događaj u političkom životu Kraljevine SHS nije toliko odjeknuo kao atentat na zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. godine. Nakon nekoliko mjeseci napetosti i neprijateljskog ozračja²²⁹ poslanik Radikalne stranke Puniša Račić s govornice je ustrijelio zastupnike Ivana Pernara, Gjuru Basaričeka, Stjepana Radića, Ivana Grandju i Pavla Radića. Pavle Radić i Gjuro Basariček na mjestu su ubijeni, Stjepan

²²⁵ Hrvoje Matković, *Svetozar Pribićević*, 187.

²²⁶ Ljubo Boban, *Svetozar Pribićević u opoziciji (1928.-1936.)* (Zagreb:Institut za hrvatsku povijest, 1973.), 13.

²²⁷ Tomo Vojković, „Predsjedništvo garešničke kotarske organizacije HSS i srezke organizacije SDS,“ *Dom*, br. 15, 11.IV.1928.

²²⁸ Tomo Vojković, „Kotarska organizacija HSS u Garešnici,“ *Dom*, br. 18, 2.V.1925.

²²⁹ Perić, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, 431.

Radić zadobio je rane kojima će podlegnuti mjesec i pol dana kasnije, 8. kolozova, a Ivan Grandja i Ivan Pernar su preživjeli atentat.²³⁰

Zasjedanje Narodne skupštine je prekinuto, a vodstvo SDK odbijalo je svaki odlazak u Beograd i suradnju s vlasti dok se puca na njihove zastupnike. Komemoracije i sprovodi lipanjskih žrtava pretvorili su se u veliki iskaz hrvatskog i srpskog zajedništva u borbi protiv beogradskog hegemonizma.²³¹

Kao i cijela Hrvatska, Moslavina tuguje za seljačkim prvacima i svojim vođom Stjepanom Radićem. Mijo Stuparić predvodio je Moslavce na sprovodima Gjuri Basaričeku i Pavlu Radiću, te Stjepanu Radiću na kojima je održao dva istaknuta govora.²³² Kotarske organizacije na sastancima osuđuju napad u Beogradu i novom vodstvu stranke s predsjednikom Vadkom Mačekom daju punu potporu. Širom Moslavine održavaju se mise zadušnice, a „Dom“ ističe one koje je organizirala mjesna organizacija Dabci i Gornja Jelenska održane 26. i 30. lipnja²³³ i kotarska organizacija Čazma 22. kolovoza.²³⁴

Atentat u Narodnoj skupštini predstavlja kraj parlamentarizma u Kraljevini SHS i odražava svu nedemokratičnost postojećeg sustava koji je svojom pasivnošću izazvao i dopustio nasilje na najvišoj državnoj instanci. Kralj Aleksandar, uvidjevši nemogućnost uspostave novog parlamentarizma na postojećim temeljima Vidovdanskih ustava, 6. siječnja 1929. ukida Ustav i proglašava kraljevsku diktaturu. Kraljevina SHS dobiva novo ime, Kraljevina Jugoslavija. Ukidaju se oblasti u kojima je u Hrvatskoj HSS izradio svoju samoupravnu vlast i uspostavljaju se banovine.

Moslavina je ponovo ujedinjenja u Savskoj banovini, ali suspenzijom stranačkog života i opstrukcijom rada stranačkih organizacija poput Seljačke sloge uvelike je oslabljen društveni, gospodarski i kulturni život koji će se ponovo probuditi tek u drugoj polovici tridesetih godina.

16. **Zaglavak**

Razdoblje od 1918. do 1929. godine sigurno je jedno od najuzbudljivijih u suvremenoj moslavačkoj povijesti. Krajem Prvog svjetskog rata Moslavina se, kao ostatak Hrvatske, našla

²³⁰ Matković, *Povijest HSS*, 252.

²³¹ Perić, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, 444.

²³² *Dom*, br. 26, 27.VI.1928. i *Dom*, br. 33, 15.VIII.1928. (cijeli brojevi posvećeni žrtvama atentata)

²³³ „Iz Hrvatske seljačke stranke,” *Dom*, br. 28. 11.VII.1928.

²³⁴ „Zadušnice i komemoracija u Čazmi,” *Dom*, br. 36, 5.IX.1928.

u socijalnom previranju koje je rezultiralo nasiljem i pljačkom dotada neviđenih razmjera. Socijalni i društveni nemiri, uzrokovani padom Austro-Ugarske vlasti, iz jeseni 1918. godine, u kojima su velikoj mjeri sudjelovali seljaci, prvenstveno su bili upućeni prema bogatijem stanovništvu: činovnicima, trgovcima i obrtnicima, među njima su se našli mnogi Židovi. Stanje se smirilo tek krajem studenog 1918. godina, a ubrzo je provizorna Država SHS stupila s Kraljevinom Srbijom u zajedničko Kraljevstvo SHS, iako je velika većina stanovništva zagovarala republikansko uređenje nove države, vodeći se politikom HPSS-a i Stjepana Radića.

Već u jesen 1920. u Moslavini su izbili novi sukobi, ovaj put potaknuti žigosanjem stoke od strane vojske, ali uzrokovani općim nezadovoljstvom srbijanskom hegemonijom i nasiljem vlasti nad stanovništvom. Među ustanicima je bio proširen republikanski duh, zasigurno pod utjecajem HPSS-a, stranke koja se najbrže prilagodila novim političkim uvjetima u zajedničkoj državi i postala vodeća hrvatska politička snaga.

HPSS još je prije rata postavio svoje korijene u Moslavini, posebice u Čazmanskom kotaru, ali je tek nakon rata postao vodeća stranka, iskoristivši uvođenje seljaštva u politički život, te preuzevši Kutinski kotar od HSP-a, a Garešnički kotar od Hrvatsko-srpske koalicije, u Kraljevstvu SHS pretežito pretvorene u Demokratsku stranku. Istaknuti članovi HPSS-a bili su „seljaci od pluga i motike“: Filip Lakuš iz Vojnog Križa i Franjo Rafaj iz Grabovnice na čazmanskom području i Mijo Stuparić iz Vidrenjaka i Stjepan Uroić iz Repušnice na kutinskom području. Na garešničkom području tek tijekom dvadesetih godina počinju djelovati istaknutiji prvaci: Tomo Vojković iz Klokočevca, Miško Račan iz Velikih Zdenaca i Tomo Mađerić iz Kajgane. Mijo Stuparić istaknuo se u radu *Seljačke sloge* kao njezin predsjednik. Dok su ostali lokalni prvaci stranke bili lojalni Radiću i Središnjici tijekom cijelog međuratnog razdoblja, Stjepan Uroić je 1925. godine istupio iz stranke, nezadovoljan politikom narodnog sporazuma i koalicijom s radikalima.

Svoju snagu HPSS je dokazala na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine kada je u Moslavini nadmoćno pobijedila ostale stranke. Svoju je pobjedu potvrdila i na izborima 1923. i 1925. godine, te u nešto slabijem izdanju 1927. godine, nakon odbacivanja republikanizma i suradnje s radikalima. Jedina stranka koja je pored HPSS/HRSS/HSS-a uspjela djelomice zadržati svoje biračko tijelo u Moslavini je Demokratska stranka, a nakon raskola 1924. godine Samostalna demokratska stranka. Za DS odnosno nakon 1924. godine SDS je glasovalo većina srpskog stanovništva Moslavine. Veliki odaziv stanovništva na izbore govori o velikoj sposobnosti mobilizacije simpatizera HSS-a prilikom ključnih političkih događaja države, poput izbora. U tome je veliku ulogu imao stranački tisak

„Slobodni dom“ i „Dom“ koji su se čitali na javnim okupljanima, a koji su svojim člancima i vijestima pravodobno obavještavali seljaštvo o svim događanjima vezanima uz stranku. Rad samog vrha stranačkog vodstva među narodom također je jedan od razloga velike privrženosti seljaštva HSS-u. Sam Radić tri puta posjećuje središta moslavačkih kotara: Čazmu 1921., Kutinu 1923. i Garešnicu 1927. godine pokazujući da Moslavina ima važno mjesto u hrvatskom seljačkom pokretu od samih stranačkih početaka. U međuvremenu su lokalno izabrani narodni zastupnici i članovi Glavnog odbora stranke redovito održavali skupštine i sastanke. U većini slučajeva simpatizere i članove se obavještavalo o programu i djelovanju Središnjice, odnosi prema državnim vlastima i radu predsjednika Radića. S druge strane HSS teško mobilizira svoje članstvo prilikom rješavanja problema od lokalne važnosti, pa se prilikom održavanja oblasnih izbora 1927. godine vidi mnogo manja izlaznost glasača usprkos pozivima samog vrha stranke.

Godine 1927. formiraju se oblasne skupštine preko kojih HSS pokušava uspostaviti samoupravu na cjelokupnom hrvatskom području. Proces povezivanja Zagrebačke i Osječke oblasti za moslavački je kraj bio od posebne važnosti pošto se radi o graničnom području te dvije oblasti. Započinje i suradnju sa SDS-om Svetozara Pribićevića u zajedničkoj Seljačko-demokratskoj koaliciji. Garešnički kotar s relativno velikom srpskom nacionalnom manjinom odlično se snašao u toj koaliciji pa tako organizacije HSS-a i SDS-a održavaju zajedničke sjednice, a oblasni zastupnici zajedno djeluju u svrhu poboljšanja života svojih sumještana.

Ubojstvo Stjepana Radića i ostalih zastupnika HSS u Narodnoj skupštini 1928. godine završava epizodu parlamentarizma u Kraljevini SHS koja je bila izrazito uzbudljiva, a u epizodama i izrazito brutalna.

17. Summary

The Activity of the Croatian Peasant Party in Moslavina between 1918 and 1929

Main theme of this article is work of the Croatian Peasant Party in Moslavina region (kotars Čazma, Garešnica and Kutina) between 1918 and 1929. The Croatian Peoples Peasant Party (HPSS) was formed in 1904 by Stjepan and Antun Radić. During its first years Party didn't have large support and much success in elections due to the restrictive election laws in

Austria-Hungary. In the elections of 1908, 1910 and 1913 they anyway managed to get few representatives in the Croatian Parliament. One of them was Vinko Lovreković, elected in Kotar Čazma.

End of the First World War brought civil unrest to a many parts of former Austro-Hungary Monarchy caused mostly by social causes: poverty, war requisitions and food shortages. Army deserters, called “Zeleni kadar,” burned and looted my towns and villages including Kutina, Popovača, Vojni Križ, Kloštar Ivanić and Garešnica in Moslavina region. Provisional State SHS, formed from South Slavic parts of Austria-Hungary entered in joint Kingdom SHS with Kingdom of Serbia and Kingdom of Montenegro.

In September 1920 Moslavina region was a place of another uprising. Reason for uprising was marking of cattle and horses for military purposes, but main cause was government repression and Serbian hegemony in the Kingdom. Rebels had demands for the Republic and independent Croatian State and many of them were members or supporters of the Croatian Peasant Party. Main stronghold of rebellion was town of Vojni Križ in Moslavina. Army and gendarmerie broke the rebellion in blood after a few days.

In the new Yugoslav state Peasant Party gained many supporters due to the universal suffrage for adult men and its positive social and republican programme. They won on every election (1920, 1923, 1925 and 1927) in most Croatian parts of Kingdom, including Moslavina. The best election results were in Kotar Čazma, but in Kotars Garešnica and Kutina Peasant Party was also dominating. Leading members of Party in Moslavina were Filip Lakuš, Franjo Rafaj, Stjepan Uroić, Mijo Stuparić, Tomo Vojković, Miško Račan and Tomo Mađerić. They were organising Party meetings, collecting donations and writing articles in Party newspaper called *Dom*.

In June 1928 member of Radical Party, Puniša Račić shot representatives of Croatian Peasant Party in National Assembly in Belgrade, including Party president Stjepan Radić. Killings in National Assembly ended the era of parliamentarism in Kingdom SHS. In January 1929 King Aleksandar declared dictatorship.

18. Izvori i literatura

Izvori:

Objavljeni:

1. Božičević, Mato. *Od Garića do Ilove i Česme*. Garešnica: piščeva naklada, 1938., pretisak Matica hrvatska Garešnica, 2010.
2. *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske*. Zagreb: Tisak zakladne tiskare Narodne novine, 1940.
3. Paver, Josipa. *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919.-1920. Dvor, Glina, Ivanić-Grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja, Sisak*. Sisak: Historijski arhiv Sisak, 1970.

Neobjavljeni:

1. Hrvatski državni arhiv Zagreb. Fond: *Građanske stranke i društva 1919-1941 (Grupa VI)*
2. Hrvatski državni arhiv Zagreb. Fond: *Politička situacija 1910-1940 (Grupa XXI)*
3. Hrvatski državni arhiv Zagreb. Fond: *Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (Grupa XXIII)*

Novine:

1. *Slobodni dom*. Zagreb: 1920,1921,1922,1923,1924,1925.
2. *Dom*. Zagreb: 1925,1926,1927,1928.

Literatura:

1. Antić, Ljubomir. „Hrvatska federalistička seljačka stranka“ *Radovi XV* (1982.): 163-220.
2. Banac, Ivo. „I Karlo je o'šo u komite“: Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“ *Časopis za suvremenu povijest XXIV, br.3* (1992.): 23-45.
3. Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Durieux, 1995.
4. Boban, Branka. „O osnovnim obilježjima „seljačke države“ u ideologiji Antuna i Stjepana Radića.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest XIII* (1980.): 51-88.
5. Boban, Ljubo. *Svetozar Pribićević u opoziciji (1928.-1936.)* Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1973.

6. Cipek, Tihomir. „Teorija republikanizma Stjepana Radića.“ *Historijski zbornik LXII, br.2* (2009.): 411-425.
7. Degoricija, Slavko. „Razvoj radničkog pokreta i KP Jugoslavije u Moslavini.“ *Zbornik Moslavine I* (1968.): 179-210.
8. Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.-2008*. Zagreb: EHP Liber, 2008.
9. Holjevac, Željko. „Iz prošlosti pravoslavnih (srpskih) naselja i žitelja u kutinskom kraju.“ *Zbornik Moslavine IX-X* (2006./2007.): 52-79.
10. Janjatović, Bosiljska. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935*. Zagreb: Dom i svijet, 2002.
11. Kolar-Dimitrijević, Mira. „Ukinuće Bjelovarsko-križevačke županije i kako je to područje prošlo u vrijeme djelovanja Osječke i Zagrebačke oblasne skupštine 1927. i 1928. godine.“ *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru II* (2008.): 35-60.
12. Kolar-Dimitrijević, Mira. *Radićev sabor 1927.-1928*. Zagreb: Školska knjiga, Arhiv Hrvatske, 1993.
13. Kolar, Mira. „Izbori u svetozelinskom kotaru u monarhističkoj Jugoslaviji.“ U *Sveti Ivan Zelina i zelinski kraju u prošlosti*, 87-112. Zagreb: HAZU, 2003.
14. Kolar, Mira. *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.
15. Kovačević, Dražen, Franko Mirošević. *Nemiri i stranački život u Moslavini 1917.-1923*. Kutina: Spiritus Movens, 2013.
16. Leček, Suzana. „Seljačka sloga i uključivanje žena u seljački pokret (1925.-1929.).“ *Radovi XXXII-XXXIII* (1999.-2000.): 293-298.
17. Leček, Suzana. „Između izvornog i novog – „Seljačka sloga“ do 1929.“ *Etnološka tribina XXV, br. 18* (1995.): 103-123.
18. Leček, Suzana. „Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.)“ *Scrinia Slavonica III, br.1* (2003.): 336-390
19. Leček, Suzana. „Djelovanje Seljačke sloge u Podravini (1925.-1941.)“ *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja V, br.9* (2006): 49-85.
20. Matković, Hrvoje. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1999.
21. Matković, Hrvoje. *Svetozar Pribićević: ideolog, stranački vođa, emigrant*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995.

22. Matković, Hrvoje. „Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini.“ *Časopis za suverenu povijest XXIV, br.3* (1992.): 75-87.
23. Mirošević, Franko. „Buna i nemiri u Moslavini u rujnu 1920. godine.“ *Zbornik Moslavine XIII* (2012.): 54-84.
24. Mirošević, Franko. „Hrvatska pučka seljačka stranka u Moslavini 1905.-1918.“ *Moslavačko zrcalo II* (2012.): 147-163.
25. Mirošević, Franko. „Stjepan Uroić dopisnik *Slobodnog doma* 1920.-1921.“ *Moslavačko zrcalo II* (2012.): 164-190.
26. Miškulin, Ivica. „Župnik Juraj Tomac i vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.-1923.“ *Croatia Christiana Periodica LV* (2005): 185-208.
27. Očak, Ivan. „Stjepan Radić i Rusija.“ *Radovi XXV* (1992): 103-122.
28. Pandurić, Josip, Nino Škrabe, ur. *Čazma u prošlom mileniju*. Zagreb: Disput, 2001.
29. Pasarić, Dragutin, ur. *Kutina, povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*. Kutina: Matica hrvatska Kutina, 2002.
30. Pasarić, Dragutin. *Vidici kutinski*. Kutina: Matica hrvatska, ogranak Kutina, 1997.
31. Perić, Ivo. *Stjepan Radić 1871.-1928*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.
32. Radić, Stjepan, Miroslav Vukmanović, ur. *Izabrani politički spisi*. Opatija: Menora, 1995.
33. Slukan Alkić, Mirela. „Povijest županijsko-teritorijalnog ustroja Bjelovarsko-bilogorske županije.“ *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički radu u Bjelovaru II* (2008): 9-33.
34. Strugar, Vladimir. *Bjelovarsko-bilogorska županija*. Bjelovar: Županija Bjelovarsko-bilogorska, 1996.
35. Šimončić-Bobetko, Zdenka. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, AGM, 1997.
36. Vrbošić, Josip. „Povijesni pregled razvitka županijske uprave i samouprave u Hrvatskoj.“ *Društvena istraživanja I* (1992.): 55-68.